10.4 Порядок укладення та розірвання транскордонних шлюбів. Правове регулювання майнових відносин подружжя, ускладнених іноземним елементом

Поняття сімейних відносин з іноземним елементом та система їх колізійного регулювання

Поняття сімейних відносин з іноземним елементом

Сімейні відносини належать до приватноправових відносин і можуть ускладнюватися **іноземним елементом**, якщо вони пов'язані з правопорядками двох або більше держав.

Закон України «Про міжнародне приватне право» визначає іноземний елемент як ознаку приватноправових відносин, яка може виявлятися в одній або кількох формах:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем або особою без громадянства;
- об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав або має місце на території іноземної держави.

Таким чином, **сімейні відносини з іноземним елементом** – це приватноправові сімейні відносини, пов'язані щонайменше з двома правопорядками внаслідок громадянства, місця проживання чи перебування їх учасників, місцезнаходження майна або вчинення юридично значущого факту за кордоном.

Форми прояву іноземного елемента у шлюбних відносинах

У сімейних відносинах іноземний елемент найчастіше проявляється через **суб'єкта, об'єкт або юридичний факт**.

1. Іноземний елемент у суб'єктному складі

Наприклад:

- громадянин України укладає шлюб з громадянином Франції;
- обоє з подружжя є іноземцями, але проживають в Україні;
- громадяни України перебувають у шлюбі, але постійно проживають за кордоном;
- один із подружжя є особою без громадянства;
- подружжя має різне громадянство.

У таких випадках необхідно визначити, з правом якої держави пов'язана **шлюбна правоздатність кожної особи**, правові наслідки шлюбу та інші сімейні відносини.

2. Іноземний елемент у юридичному факті

Юридично значуща подія або дія може відбутися за межами України.

Наприклад:

- громадяни України уклали шлюб у Німеччині;
- громадянин України та іноземець уклали шлюб в Італії;

- шлюб розірвано компетентним органом іноземної держави;
- шлюбний договір укладено за кордоном.

Тоді виникають питання:

- чи визнається відповідний юридичний факт в Україні;
- яким правом визначаються його форма і правові наслідки;
- чи необхідне додаткове визнання іноземного документа або рішення.

3. Іноземний елемент у майновій сфері

Шлюбні відносини можуть бути пов'язані з іноземною державою через майно.

Наприклад:

подружжя проживає в Україні, але має:

- квартиру в Польщі;
- будинок в Іспанії;
- банківські рахунки в Німеччині;
- інші активи за кордоном.

У такому випадку необхідно розмежовувати:

сімейно-правовий режим майна подружжя
і
речово-правовий режим конкретного об'єкта.

Право, що регулює майнові наслідки шлюбу, не завжди збігається з правом держави місцезнаходження конкретної речі.

Не кожний іноземний зв'язок автоматично визначає застосовне право

Наявність іноземного елемента лише означає необхідність застосування механізмів міжнародного приватного права.

Наприклад:

громадянство одного з подружжя ≠ автоматичне застосування права держави його громадянства до всіх сімейних відносин.

Для різних питань Закон встановлює різні колізійні прив'язки.

Тому необхідно:

визначити характер питання → знайти відповідну колізійну норму → встановити застосовне право.

Основні джерела колізійного регулювання сімейних відносин

Система регулювання сімейних відносин з іноземним елементом в Україні складається з кількох рівнів.

1. Міжнародні договори України

Якщо чинний міжнародний договір України встановлює інші правила, ніж Закон України «Про міжнародне приватне право», застосовуються положення міжнародного договору.

Тому в конкретній справі необхідно насамперед перевірити:

- чи існує міжнародний договір між Україною та відповідною державою;
- чи охоплює він шлюбні або сімейні відносини;
- чи містить спеціальні колізійні чи процесуальні правила.

2. Закон України «Про міжнародне приватне право»

Основна система спеціальних колізійних норм сімейного права міститься в **розділі IX «Колізійні норми сімейного права»** Закону України «Про міжнародне приватне право».

Для шлюбних відносин особливе значення мають:

- **ст. 55** – право на шлюб;
- **ст. 56** – форма і порядок укладення шлюбу в Україні;
- **ст. 57** – укладення шлюбу в консульській установі або дипломатичному представництві;
- **ст. 58** – дійсність шлюбу, укладеного за межами України;
- **ст. 59** – шлюбний договір;
- **ст. 60** – правові наслідки шлюбу;
- **ст. 61** – майнові відносини подружжя;
- **ст. 62** – форма вибору права;
- **ст. 63** – припинення шлюбу;
- **ст. 64** – визнання шлюбу недійсним.

Саме ці статті становлять нормативну основу.

3. Загальні положення Закону України «Про міжнародне приватне право»

До сімейних відносин застосовуються також загальні механізми міжнародного приватного права, зокрема правила щодо:

- кваліфікації юридичних понять;
- встановлення змісту іноземного права;
- зворотного відсилання у випадках, де воно допускається;
- обходу закону;
- застереження про публічний порядок;
- імперативних норм;
- особистого закону фізичної особи;
- визнання іноземних офіційних документів.

Тому статті 55–64 не застосовуються ізольовано від загальної частини Закону.

4. Сімейний кодекс України

Сімейний кодекс України виконує насамперед роль **матеріального сімейного права України**.

Якщо колізійна норма визначає право України як застосовне, конкретні умови та наслідки сімейних відносин установлюються нормами СК України.

Наприклад:

колізійна норма → право України → застосовуються відповідні матеріальні положення СК України.

Станом на жовтень 2026 року Сімейний кодекс України є чинним у редакції від 5 серпня 2026 року.

Важливо, що колишні спеціальні статті СК України про шлюби з іноземцями були виключені у зв'язку з прийняттям Закону України «Про міжнародне приватне право»; відповідне колізійне регулювання тепер зосереджене саме у цьому Законі.

Особистий закон фізичної особи

Однією з ключових категорій для колізійного регулювання сімейних відносин є **особистий закон фізичної особи – lex personalis**.

За ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є».

Отже, для особи з одним громадянством:

громадянство → особистий закон.

Особи з множинним громадянством

Якщо особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом є право тієї держави, з якою вона має **найбільш тісний зв'язок**, зокрема через:

- місце проживання;
- основну діяльність.

Це правило має значення, наприклад, при визначенні права на шлюб особи, яка має громадянство кількох держав.

Особи без громадянства

Для особи без громадянства особистим законом є:

право держави її місця проживання,

а за його відсутності –

право держави місця перебування.

Таким чином, *lex personalis* не завжди означає закон громадянства.

Біженці

Особистим законом біженця є **право держави, у якій він має місце перебування**.

Для сімейних відносин це може мати значення при визначенні матеріальних умов укладення шлюбу чи інших питань, у яких закон використовує особистий закон.

Система основних колізійних прив'язок у шлюбних відносинах

Розділ IX Закону використовує **не одну універсальну колізійну прив'язку, а систему різних прив'язок залежно від конкретного питання**.

1. Особистий закон кожного з наречених

За ст. 55:

«Право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу».

Отже:

матеріальна шлюбна правоздатність → lex personalis кожної особи.

2. Право місця укладення шлюбу в Україні

За ст. 56 форма і порядок укладення в Україні шлюбу:

- між громадянином України та іноземцем;
- між громадянином України та особою без громадянства;
- між іноземцями;
- між особами без громадянства

визначаються **правом України**.

Формула:

шлюб укладається в Україні → форма і порядок = право України.

3. Право держави, де укладено шлюб за кордоном

Для шлюбу, укладеного за межами України, має значення право іноземної держави, відповідно до якого його було укладено, у поєднанні з вимогами українського права у випадках, прямо передбачених ст. 58 Закону.

4. Спільний особистий закон подружжя

Стаття 60 встановлює базову прив'язку для **правових наслідків шлюбу**:

спільний особистий закон подружжя.

Це означає, що якщо обоє з подружжя мають один і той самий особистий закон, саме він є вихідною прив'язкою для регулювання їхніх правових відносин.

5. Останнє спільне місце проживання

Якщо спільного особистого закону немає, застосовується право держави, де подружжя мало **останнє спільне місце проживання**, за умови, що хоча б один із подружжя все ще проживає в цій державі.

6. Найбільш тісний зв'язок

Якщо попередні прив'язки не дають результату, правові наслідки шлюбу визначаються правом держави, з якою обоє з подружжя мають **найбільш тісний зв'язок іншим чином**.

Таким чином, ст. 60 формує **каскад колізійних прив'язок**:

спільний особистий закон → останнє спільне місце проживання → найбільш тісний зв'язок.

Автономія волі подружжя

Шлюбні майнові відносини є однією зі сфер сімейного права, де Закон допускає **обмежений вибір застосовного права**.

За ст. 61 подружжя у визначених законом межах може обрати:

- право особистого закону одного з подружжя;
- право держави звичайного місця перебування одного з них;
- щодо нерухомого майна – право держави його місцезнаходження.

Отже:

автономія волі існує, але вибір права не є необмеженим.

Основні колізійні проблеми транскордонного шлюбу

У шлюбних відносинах з іноземним елементом необхідно окремо вирішувати такі питання:

1. Чи має кожна особа право укласти шлюб?

→ **особистий закон кожної особи**.

2. У якій формі та за якою процедурою укладається шлюб?

→ спеціальні правила ст. 56–57.

3. Чи визнається в Україні шлюб, укладений за кордоном?

→ ст. 58.

4. Яке право визначає недійсність шлюбу?

→ ст. 64 у взаємозв'язку зі ст. 55 і 57.

5. Яке право регулює припинення шлюбу?

→ ст. 63.

6. Яке право визначає правові наслідки шлюбу?

→ ст. 60.

7. Яке право регулює майнові відносини подружжя?

→ ст. 61.

8. Чи можуть подружжя обрати право?

→ ст. 60–62.

9. Яке право застосовується до шлюбного договору?

→ ст. 59 у взаємозв'язку зі ст. 61.

Матеріально-правові та колізійні норми: розмежування

При роботі із сімейними відносинами з іноземним елементом принципово важливо розрізняти:

Колізійна норма

Відповідає на питання:

право якої держави застосовується?

Наприклад:

ст. 55 Закону «Про міжнародне приватне право» → особистий закон кожного з наречених.

Матеріальна норма

Відповідає на питання:

які конкретні умови, права та обов'язки встановлює застосовне право?

Наприклад, якщо особистим законом особи є право України, питання про:

- шлюбний вік;
- добровільність шлюбу;
- одношлюбність;
- заборонені ступені споріднення

вирішуються відповідно до Сімейного кодексу України.

Отже:

колізійна норма обирає правопорядок → матеріальна норма вирішує спірне сімейне питання.

Імперативні норми та публічний порядок

Застосування іноземного сімейного права не є безумовним.

До таких відносин застосовуються загальні механізми Закону України «Про міжнародне приватне право», насамперед:

- **ст. 12 – застереження про публічний порядок**;
- **ст. 14 – імперативні норми**.

Це означає, що іноземне право, визначене колізійною нормою, не застосовується в Україні у випадках і межах, прямо передбачених цими загальними положеннями.

Водночас сам факт того, що іноземне право регулює сімейні відносини **інакше, ніж право України**, ще не є достатньою підставою для відмови від його застосування.

Необхідність розмежування застосовного права і міжнародної юрисдикції

У транскордонних сімейних справах необхідно окремо відповісти на два питання:

1. Право якої держави застосовується?

і

2. Орган якої держави компетентний розглядати справу?

Наприклад, український суд може бути компетентним розглядати справу про розірвання шлюбу, але при визначенні відповідних матеріально-правових питань повинен застосовувати право, встановлене колізійною нормою.

Отже:

lex causae ≠ lex fori.

Застосовне матеріальне право і міжнародна компетенція – це різні юридичні категорії.

Система колізійного регулювання шлюбних відносин

Питання	**Основна колізійна прив'язка**
Право особи на шлюб	**Особистий закон кожного з наречених – ст. 55**
Форма і порядок шлюбу в Україні	**Право України – ст. 56**
Консульський шлюб	**Право відповідної держави – ст. 57**
Дійсність шлюбу, укладеного за кордоном	**Спеціальні правила ст. 58**
Шлюбний договір	**Ст. 59 + право, допустиме за ст. 61**
Правові наслідки шлюбу	**Ст. 60: каскад колізійних прив'язок**
Майнові відносини	**Ст. 61 + можливість вибору права**
Форма вибору права	**Ст. 62**
Припинення шлюбу	**Право, що регулює правові наслідки шлюбу – ст. 63**
Недійсність шлюбу	**Право, визначене за ст. 55 і 57 – ст. 64**

Практичний алгоритм

1. Встановити іноземний елемент.

2. Визначити конкретне сімейно-правове питання:

- укладення шлюбу;
- форма;
- дійсність;
- правові наслідки;
- майно;
- шлюбний договір;
- припинення.

3. Перевірити чинний міжнародний договір України.

4. Знайти спеціальну колізійну норму розділу IX Закону України «Про міжнародне приватне право».

5. За потреби визначити особистий закон кожного з учасників за ст. 16.

6. Визначити застосовний правопорядок.

7. Установити зміст норм іноземного права, якщо воно підлягає застосуванню.

8. Перевірити імперативні норми та застереження про публічний порядок.

9. Окремо визначити компетентний суд, орган державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріуса чи інший орган.

Узагальнення

Сімейні відносини набувають міжнародно-приватноправового характеру, якщо їх учасник, майно або юридично значущий факт пов'язані з іноземною державою.

Основне колізійне регулювання шлюбних відносин міститься у **статтях 55–64 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Для них характерна **множинність колізійних прив'язок**:

право на шлюб → особистий закон;

форма шлюбу в Україні → право України;

правові наслідки шлюбу → спільний особистий закон / останнє спільне місце проживання / найбільш тісний зв'язок;

майнові відносини → відповідний шлюбний статут + обмежена автономія волі;

розірвання → право, що регулює правові наслідки шлюбу.

Для швидкого повторення

Іноземний елемент → не означає автоматичного застосування іноземного права.

Спочатку необхідно встановити:

яке сімейне питання вирішується → яка колізійна норма застосовується → до права якої держави вона відсилає.

Ключова формула:

особистий закон + територіальні прив'язки + найбільш тісний зв'язок + обмежена автономія волі подружжя.

Матеріальні умови укладення шлюбу з іноземним елементом: право, що застосовується до шлюбної правоздатності кожної особи

Укладення шлюбу, ускладненого іноземним елементом, породжує необхідність розмежування двох груп питань: **матеріальних умов укладення шлюбу** та **форми і порядку його укладення**. Матеріальні умови стосуються здатності конкретної особи вступити у шлюб та відсутності обставин, які перешкоджають його укладенню. Натомість форма і процедура визначають, перед яким органом, у якій формі та за якою процедурою шлюб має бути зареєстрований.

У законодавстві України термін **«шлюбна правоздатність»** безпосередньо не використовується. У ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» застосовано категорію **«право на шлюб»**. У доктринальному розумінні шлюбна правоздатність означає здатність особи за відповідним правопорядком вступити у шлюб за наявності встановлених законом умов і відсутності передбачених законом перешкод.

1. Загальна колізійна норма щодо права на шлюб

Основна колізійна норма міститься у **ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

«Право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу».

Отже, українське міжнародне приватне право використовує **роздільний, або дистрибутивний, підхід**: шлюбна правоздатність кожного з наречених визначається **окремо за його особистим законом**. Один і той самий шлюб тому може одночасно оцінюватися з погляду двох різних правопорядків.

Наприклад, якщо шлюб укладають громадянин України та громадянка іншої держави, право громадянина України вступити у шлюб визначається правом України, тоді як право іноземної громадянки – її особистим законом. Необхідна шлюбна правоздатність має існувати **щодо кожної особи окремо**.

Таким чином, колізійна формула ст. 55 Закону може бути виражена як:

право на шлюб особи А → особистий закон особи А; право на шлюб особи Б → особистий закон особи Б.

Це правило слід відрізняти від визначення права, що регулює **форму та порядок укладення шлюбу**. Зокрема, якщо шлюб укладається в Україні, його форма і процедура відповідно до ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право» підпорядковуються праву України.

2. Визначення особистого закону особи

Для застосування ст. 55 необхідно насамперед встановити **особистий закон кожного з наречених**. Загальні правила його визначення встановлені ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Правовий статус особи	**Особистий закон**
Особа має громадянство однієї держави	право держави її громадянства
Особа має громадянство двох або більше держав	право держави, з якою вона має найбільш тісний зв'язок, зокрема через місце проживання або основну діяльність
Особа без громадянства	право держави місця її проживання, а за його відсутності – місця перебування
Біженець	право держави його місця перебування

Отже, **громадянство є основною, але не єдиною колізійною прив'язкою**. Для осіб із множинним громадянством використовується критерій найбільш тісного зв'язку, а для осіб без громадянства та біженців – територіальні прив'язки до місця проживання або перебування.

3. Які питання охоплюються особистим законом нареченого

Особистий закон визначає насамперед, **чи може конкретна особа вступити у шлюб**. Обсяг питань залежить від законодавства відповідної держави, однак до класичних матеріальних умов укладення шлюбу належать:

1. **досягнення шлюбного віку** або наявність передбаченого законом дозволу на вступ у шлюб до його досягнення;
2. **наявність вільної та усвідомленої згоди** на укладення шлюбу;
3. **відсутність іншого чинного шлюбу**, якщо відповідний правопорядок ґрунтується на принципі моногамії;
4. **відсутність забороненого ступеня споріднення** між особами;

5. особливості шлюбу між **усиновлювачем та усиновленим**, а також іншими особами, пов'язаними відносинами усиновлення;
6. вимоги щодо **дієздатності особи** та здатності усвідомлено висловити волю на вступ у шлюб;
7. інші встановлені відповідним особистим законом **матеріально-правові перешкоди до шлюбу**.

Тому не слід механічно застосовувати до іноземця лише вимоги Сімейного кодексу України. Спочатку необхідно встановити його особистий закон і з'ясувати, чи має він відповідно до цього права можливість вступити у шлюб.

4. Матеріальні умови шлюбу за правом України

Якщо особистим законом нареченого є право України, основні матеріальні умови шлюбу встановлені главою 3 Сімейного кодексу України.

Шлюбний вік. Відповідно до ст. 22 СК України шлюбний вік для жінок і чоловіків становить **18 років**, причому цього віку особа повинна досягти на день державної реєстрації шлюбу. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України особі, яка досягла **16 років**, суд може надати право на шлюб, якщо це відповідає її інтересам.

Добровільність шлюбу. Згідно зі ст. 24 СК України шлюб має ґрунтуватися на **вільній згоді жінки та чоловіка**, а примушування до шлюбу не допускається. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною або в момент реєстрації не могла усвідомлювати значення своїх дій чи керувати ними, породжує передбачені Кодексом наслідки щодо недійсності шлюбу.

Одношлюбність. Стаття 25 СК України закріплює принцип моногамії: особа може одночасно перебувати лише в одному шлюбі, а право на повторний шлюб виникає після припинення попереднього.

Відсутність забороненого споріднення або окремих відносин усиновлення. Стаття 26 СК України забороняє, зокрема, шлюби між родичами прямої лінії споріднення, рідними братом і сестрою, а також встановлює обмеження щодо шлюбів між іншими близькими родичами та особами, пов'язаними відносинами усиновлення.

Отже, для громадянина України питання його здатності вступити у шлюб вирішується насамперед на підставі **статей 22–26 СК України**.

5. Спеціальне правило для шлюбу, що укладається в Україні

Особливе значення має друге положення ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право». Якщо шлюб укладається **на території України**, поряд з особистим законом кожного з наречених підлягають застосуванню **вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу**.

Таким чином, при укладенні транскордонного шлюбу в Україні діє **кумулятивна модель**:

особистий закон кожного нареченого + імперативні вимоги українського сімейного законодавства щодо недійсності шлюбу.

Це означає, що відповідність шлюбу особистому закону іноземця сама по собі ще не є достатньою підставою для його укладення в Україні. Майбутній шлюб не повинен суперечити тим положенням СК України, порушення яких є підставою його недійсності.

Стаття 38 СК України прямо встановлює, що підставою недійсності шлюбу є порушення вимог статей **22, 24–26 СК України**. Статті 39–41 конкретизують випадки шлюбу, який є недійсним, визнається недійсним або може бути визнаний недійсним. До них

належать, зокрема, існування іншого зареєстрованого шлюбу, окремі випадки близького споріднення, недієздатність особи, відсутність її вільної згоди, фіктивність шлюбу та окремі інші передбачені законом обставини.

Така конструкція має особливе практичне значення у випадках, коли особистий закон іноземця встановлює менш суворі або принципово інші матеріальні умови шлюбу, ніж українське право. **Сам факт допустимості шлюбу за особистим законом іноземця не усуває необхідності дотримання українських імперативних вимог, якщо шлюб реєструється в Україні.**

Наприклад, якщо особистий закон одного з наречених допускає певну сімейно-правову конструкцію, яка суперечить принципу одношлюбності, закріпленому у ст. 25 СК України, наявність чинного шлюбу перешкоджатиме укладенню нового шлюбу в Україні, оскільки такий шлюб підпадав би під передбачені СК України підстави недійсності.

6. Встановлення змісту іноземного права

Оскільки ст. 55 Закону може вимагати застосування іноземного права, компетентний український орган повинен встановити його зміст відповідно до **ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Зміст норм іноземного права встановлюється відповідно до їх **офіційного тлумачення, практики застосування та доктрини** відповідної держави. Суд чи інший компетентний орган може звернутися до Міністерства юстиції України, інших компетентних органів та установ, а також залучити експертів. Учасники справи також мають право подавати документи, які підтверджують зміст відповідного іноземного права. Якщо, незважаючи на вжиті заходи, зміст іноземного права не вдалося встановити в розумний строк, застосовується право України.

Таким чином, застосування особистого закону іноземця означає не просто встановлення його громадянства, а **реальне з'ясування чинних норм відповідного іноземного сімейного права**, що визначають його право на шлюб.

7. Зворотне відсилання у питаннях шлюбної правоздатності

За загальним правилом ст. 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» відсилання до права певної держави розуміється як відсилання до її матеріального права без застосування іноземних колізійних норм. Однак для **особистого та сімейного статусу фізичної особи** встановлено виняток: **зворотне відсилання до права України приймається**.

Отже, якщо українська колізійна норма відсилає питання права іноземця на шлюб до права його держави, а колізійне право цієї держави, своєю чергою, відсилає відповідне питання назад до права України, таке зворотне відсилання може бути прийняте українським судом або іншим компетентним органом.

Це є одним із небагатьох випадків, коли українське міжнародне приватне право прямо допускає **renvoi – зворотне відсилання**.

8. Застереження про публічний порядок

Навіть якщо відповідно до ст. 55 Закону підлягає застосуванню іноземне право, можливість його застосування обмежена **застереженням про публічний порядок**.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» норма іноземного права не застосовується, якщо наслідки її застосування є **явно несумісними з основами правопорядку України**. У такому випадку застосовується

право, що має найбільш тісний зв'язок із відповідними відносинами, а якщо визначити чи застосувати його неможливо – право України.

У сфері шлюбу це правило має особливе значення, оскільки сімейне право різних держав може істотно відрізнятися щодо шлюбного віку, допустимості множинних шлюбів, вимог до згоди особи та інших матеріальних передумов шлюбу. Водночас саме по собі існування відмінності між іноземним та українським правом **не є достатньою підставою** для застосування застереження про публічний порядок: необхідна саме явна несумісність наслідків застосування іноземної норми з основами українського правопорядку.

Узагальнення

Матеріальні умови укладення транскордонного шлюбу в українському міжнародному приватному праві ґрунтуються на **принципі особистого закону кожного з наречених**. Відповідно до ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» право кожної особи на вступ у шлюб встановлюється окремо за її особистим законом, визначеним відповідно до ст. 16 цього Закону.

При цьому щодо шлюбу, який укладається **в Україні**, особистий закон наречених не діє ізольовано. Додатково застосовуються **імперативні положення Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу**. Тому для встановлення можливості укладення такого шлюбу необхідно послідовно визначити особистий закон кожного нареченого, перевірити його шлюбну правоздатність за цим законом, а потім установити відсутність передбачених українським сімейним законодавством перешкод, які можуть спричинити недійсність шлюбу.

Формула для запам'ятовування:

право на шлюб → особистий закон кожного нареченого окремо; шлюб укладається в Україні → особистий закон + вимоги СК України щодо недійсності шлюбу.

Форма і порядок укладення шлюбу в Україні та за кордоном. Визнання в Україні шлюбів, укладених за межами України

У міжнародному приватному праві необхідно розмежовувати:

1. **матеріальні умови укладення шлюбу** – здатність кожної особи вступити у шлюб та відсутність перешкод до нього;
2. **форму шлюбу** – спосіб, у який волевиявлення осіб набуває юридичного значення;
3. **порядок укладення шлюбу** – процедуру його реєстрації компетентним органом;
4. **визнання шлюбу, укладеного за кордоном**, – надання такому шлюбу юридичної сили в Україні.

Якщо матеріальні передумови шлюбу визначаються насамперед **особистим законом кожного з наречених**, то форма шлюбу традиційно пов'язується із правом держави, де він укладається – **lex loci celebrationis** (*право місця укладення шлюбу*).

В українському міжнародному приватному праві відповідні правила закріплені передусім у **статтях 56–58 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

1. Форма і порядок укладення шлюбу в Україні

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Форма і порядок укладення шлюбу в Україні … визначаються правом України».

Це правило поширюється на:

- шлюб між **громадянином України та іноземцем**;
- шлюб між **громадянином України та особою без громадянства**;
- шлюб між **іноземцями**;
- шлюб між **особами без громадянства**.

Отже, якщо місцем укладення шлюбу є Україна, його форма та процедура підпорядковуються **українському праву незалежно від громадянства наречених**.

Колізійна формула може бути виражена так:

форма і порядок шлюбу в Україні → право України (lex loci celebrationis).

При цьому потрібно пам'ятати, що ст. 56 регулює саме **форму і порядок**, тоді як здатність кожного нареченого вступити у шлюб визначається за правилами ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Отже, щодо транскордонного шлюбу, який укладається в Україні, одночасно діють різні колізійні прив'язки:

право на шлюб → особистий закон кожного нареченого;

форма і порядок укладення → право України.

2. Форма шлюбу за законодавством України

За українським правом юридичне значення має **державна реєстрація шлюбу**.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Водночас проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу саме по собі не створює статусу подружжя.

Релігійний обряд шлюбу за загальним правилом також **не є самостійною підставою виникнення прав та обов'язків подружжя** за українським правом. Виняток стосується історичних випадків, прямо передбачених ч. 3 ст. 21 СК України.

Таким чином, для шлюбу, який укладається в Україні, недостатньо:

- фактичного спільного проживання;
- проведення весільної церемонії;
- релігійного обряду;
- укладення приватної домовленості між особами.

Для виникнення юридичного статусу подружжя необхідна **державна реєстрація шлюбу в установленому законом порядку**.

Відповідно до ст. 27 СК України державна реєстрація шлюбу спрямована на забезпечення стабільності відносин між подружжям, охорону їхніх прав та інтересів і прав їхніх дітей. Факт державної реєстрації засвідчується **свідоцтвом про шлюб**.

3. Загальний порядок державної реєстрації шлюбу в Україні

Процедура укладення шлюбу визначається Сімейним кодексом України та Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні.

1. Подання заяви.

Відповідно до ст. 28 СК України заява про державну реєстрацію шлюбу подається чоловіком і жінкою до **будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором**. Особи, які подали заяву, набувають статусу наречених.

За загальним правилом заява подається **особисто**. Водночас, якщо один або обидва наречені не можуть особисто подати її з поважних причин, допускається подання нотаріально засвідченої заяви через представника, повноваження якого також мають бути нотаріально посвідчені.

Необхідно розрізняти:

подання заяви через представника – у визначених законом випадках допускається;

укладення самого шлюбу через представника – не допускається.

2. Строк державної реєстрації.

За загальним правилом ст. 32 СК України шлюб реєструється **після спливу одного місяця** від дня подання заяви.

За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану може дозволити реєстрацію шлюбу до закінчення цього строку.

У разі вагітності нареченої, народження нею дитини або безпосередньої загрози життю одного з наречених шлюб може бути зареєстрований у день подання заяви або в інший обраний нареченими день протягом одного місяця.

Якщо існують відомості про можливі перешкоди до реєстрації шлюбу, його реєстрація може бути відкладена, але не більш як на три місяці. Відповідне рішення може бути оскаржене до суду.

3. Місце реєстрації шлюбу.

За загальним правилом шлюб реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Якщо наречені з поважних причин не можуть прибути до такого органу, реєстрація може відбутися за місцем їхнього проживання, у закладі, де надається стаціонарна медична допомога, або в іншому місці.

4. Особиста присутність наречених.

Відповідно до ст. 34 СК України:

«Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою».

Реєстрація шлюбу через представника **не допускається**.

Ця вимога має особливе значення для транскордонних шлюбів: навіть якщо іноземне право допускає укладення шлюбу через представника, щодо шлюбу, який реєструється **в Україні**, застосовується українське правило про обов'язкову особисту присутність обох наречених.

4. Особливості участі іноземців та осіб без громадянства

Іноземці та особи без громадянства під час державної реєстрації шлюбу в Україні підпорядковуються загальній українській процедурі, але щодо них існують додаткові вимоги до документів.

Чинні Правила державної реєстрації актів цивільного стану передбачають, що іноземець або особа без громадянства пред'являє, зокрема:

- паспортний документ або інший документ, що посвідчує особу;
- документи, які підтверджують **законність перебування в Україні**;
- за наявності кількох громадянств – відповідні паспортні документи;
- якщо особа раніше перебувала у шлюбі – документ, який підтверджує **припинення попереднього шлюбу**.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану перевіряє законність перебування іноземця або особи без громадянства на території України у взаємодії з органами Державної міграційної служби.

Документи іноземних держав, які подаються для державної реєстрації шлюбу, повинні відповідати вимогам щодо їх використання в Україні, зокрема щодо легалізації або апостилювання, якщо інше не встановлено міжнародним договором, а документи, складені іноземною мовою, мають подаватися з перекладом українською мовою в установленому порядку.

5. Укладення шлюбу громадянами України за кордоном

Громадяни України можуть укладати шлюб за кордоном двома основними способами:

1. **перед компетентним органом іноземної держави** – відповідно до права цієї держави;
2. **у дипломатичному представництві або консульській установі України** – у передбачених законом випадках.

У першому випадку форма і процедура шлюбу визначаються законодавством держави, на території якої він укладається.

Отже, шлюб громадянина України, укладений, наприклад, у Франції, Німеччині, Італії або США перед компетентним органом відповідної держави, має бути укладений у формі та порядку, які визнаються правом цієї держави.

При цьому іноземне право може передбачати форму шлюбу, яка відрізняється від української. Вирішальним для подальшого визнання такого шлюбу в Україні є не тотожність його форми українській процедурі, а **дотримання права держави, відповідно до якого шлюб укладено**, а щодо громадянина України – також спеціальних вимог ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право».

6. Консульські шлюби

Спеціальне правило встановлене ст. 57 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Шлюб між громадянами України, якщо хоча б один із них проживає за межами України, може бути укладений у дипломатичному представництві або консульській установі України **відповідно до права України**.

Отже:

два громадяни України + дипломатичне представництво або консульська установа України → право України.

У цьому випадку шлюб укладається за кордоном територіально, але юридично його форма і порядок визначаються не правом держави перебування, а **правом України**.

Стаття 57 також передбачає протилежну ситуацію: **шлюб між іноземцями**, укладений у консульській установі або дипломатичному представництві їхньої держави в Україні, регулюється **правом акредитуючої держави**.

Наприклад, якщо двоє іноземців укладають шлюб у дипломатичному представництві своєї держави в Україні, форма і порядок такого шлюбу визначаються не українським правом, а правом держави, представництво якої здійснює відповідну реєстрацію.

Тому консульські шлюби становлять **виняток із загального територіального принципу lex loci celebrationis**.

7. Визнання в Україні шлюбу, укладеного за кордоном

Необхідно розрізняти:

1) дійсність самого шлюбу;

2) дійсність іноземного документа, який підтверджує цей шлюб.

Правила щодо дійсності шлюбу містяться у **ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, а правила щодо іноземних офіційних документів – у **ст. 13 цього Закону**.

7.1. Шлюб за участю громадянина України

Відповідно до ч. 1 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» шлюб, укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні, якщо йдеться про:

- шлюб між **громадянами України**;
- шлюб між **громадянином України та іноземцем**;
- шлюб між **громадянином України та особою без громадянства**,

за умови дотримання **щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу**.

Отже, для визнання такого шлюбу необхідна сукупність двох умов:

1. шлюб має бути укладений відповідно до права іноземної держави;

2. щодо громадянина України мають бути дотримані вимоги СК України, порушення яких є підставою недійсності шлюбу.

Наприклад, якщо громадянин України уклав шлюб за кордоном відповідно до встановленої там процедури, такий шлюб визнаватиметься в Україні за умови, що щодо українського громадянина відсутні передбачені Сімейним кодексом України підстави його недійсності.

Саме тому факт того, що іноземний орган правомірно зареєстрував шлюб за своїм законодавством, **не усуває перевірки українських імперативних вимог щодо громадянина України**.

7.2. Шлюби між іноземцями та особами без громадянства

Для шлюбів, у яких **немає громадянина України**, закон встановлює інший режим.

Відповідно до ч. 2 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні є дійсними:

- шлюб між іноземцями;
- шлюб між іноземцем та особою без громадянства;
- шлюб між особами без громадянства,

якщо такий шлюб укладений **відповідно до права іноземної держави**.

У цій нормі немає спеціальної вимоги додатково перевіряти щодо таких осіб українські матеріальні умови шлюбу за моделлю, яка встановлена для громадянина України.

Таким чином:

Склад подружжя	**Умова дійсності шлюбу в Україні**
громадянин України + громадянин України	відповідність праву іноземної держави + дотримання щодо громадян України вимог СК України щодо підстав недійсності
громадянин України + іноземець	відповідність праву іноземної держави + дотримання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності
громадянин України + особа без громадянства	те саме
іноземець + іноземець	відповідність праву іноземної держави
іноземець + особа без громадянства	відповідність праву іноземної держави
особа без громадянства + особа без громадянства	відповідність праву іноземної держави

8. Чи повинна форма іноземного шлюбу відповідати українській формі?

Ні.

Це один із найважливіших наслідків ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Шлюб, укладений за кордоном, не повинен обов'язково відповідати українській процедурній моделі. Якщо форма шлюбу є юридично чинною відповідно до права держави його укладення, вона в принципі може бути визнана в Україні.

Наприклад, у певній державі її законодавство може надавати юридичне значення шлюбу, укладеному за процедурою, яка відрізняється від державної реєстрації, передбаченої Сімейним кодексом України. Якщо такий шлюб **відповідно до права цієї держави є юридично укладеним**, сама відмінність його форми від української не є підставою для невизнання.

Отже, правило ч. 3 ст. 21 СК України про те, що релігійний обряд шлюбу за загальним правилом не породжує прав подружжя, визначає форму **шлюбу, який укладається**

за українським правом, але не означає автоматичної недійсності в Україні шлюбу, який був законно укладений за кордоном у формі, визнаній правом відповідної держави. Це випливає зі спеціального правила ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право».

9. Чи потрібна окрема процедура «визнання» іноземного шлюбу?

Стаття 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює **безпосередню дійсність** передбачених нею шлюбів в Україні за умови дотримання встановлених законом вимог.

Тому закон не встановлює загальної вимоги повторно укладати такий шлюб в Україні або отримувати окреме судове рішення про його визнання лише для набуття подружжям сімейно-правового статусу.

Отже, якщо шлюб:

1. належним чином укладений відповідно до права іноземної держави;
2. відповідає вимогам ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»,

він **визнається дійсним в Україні в силу закону**.

Проте для практичного підтвердження факту такого шлюбу перед українськими державними органами, судами, нотаріусами чи іншими суб'єктами необхідно належним чином оформити **іноземний документ про шлюб**.

10. Визнання іноземного документа про шлюб

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Документи, що видані уповноваженими органами іноземних держав … визнаються дійсними в Україні в разі їх легалізації»,

якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України.

Залежно від держави походження документа можуть застосовуватися:

1. **проставлення апостиля** відповідно до Гаазької конвенції 1961 року, що скасовує вимогу консульської легалізації іноземних офіційних документів;
2. **консульська легалізація**;
3. **звільнення від будь-якого додаткового засвідчення**, якщо це передбачено міжнародним договором України.

Якщо іноземний документ складено не українською мовою, для його використання в Україні, як правило, необхідний **переклад українською мовою, засвідчений у встановленому порядку**.

Отже, слід чітко розмежовувати:

дійсність шлюбу → ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»;

дійсність іноземного документа про шлюб → ст. 13 цього Закону + відповідні міжнародні договори.

Апостиль або легалізація **не створюють шлюб і не роблять недійсний шлюб дійсним**. Вони підтверджують офіційний характер іноземного документа для його використання в іншій державі.

Узагальнення

Форма і порядок транскордонного шлюбу визначаються насамперед **правом місця його укладення – lex loci celebrationis**.

Якщо шлюб укладається **в Україні**, відповідно до ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право» його форма і порядок визначаються **українським правом**. Це означає застосування положень Сімейного кодексу України про державну реєстрацію шлюбу, порядок подання заяви, строки та місце реєстрації, а також обов'язкову особисту присутність наречених.

Шлюб між громадянами України, якщо хоча б один із них проживає за кордоном, може бути зареєстрований у дипломатичному представництві або консульській установі України за українським правом. Натомість шлюб між іноземцями у дипломатичному представництві або консульській установі відповідної іноземної держави в Україні регулюється правом акредитуючої держави.

Шлюб, укладений за межами України, визнається в Україні відповідно до ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право». **Якщо одним із подружжя є громадянин України, крім дотримання права держави укладення шлюбу, щодо нього повинні бути дотримані вимоги СК України щодо підстав недійсності шлюбу.** Якщо ж шлюб укладено лише між іноземцями та/або особами без громадянства, достатнім є його укладення відповідно до права іноземної держави.

Формула для запам'ятовування:

шлюб укладається в Україні → форма і порядок за правом України;

громадяни України за кордоном у консульстві України → право України;

іноземці у своєму дипломатичному представництві в Україні → право акредитуючої держави;

шлюб за кордоном за участю громадянина України → право держави укладення + вимоги СК України щодо підстав недійсності для громадянина України;

шлюб між іноземцями за кордоном → достатньо його дійсності за правом іноземної держави;

іноземний шлюб ≠ іноземний документ про шлюб: дійсність шлюбу визначається за ст. 58, а використання документа в Україні – за ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Недійсність шлюбу з іноземним елементом: визначення застосовного права

Недійсність шлюбу означає, що шлюб був зареєстрований, однак під час його укладення існували обставини, які відповідно до застосовного права перешкоджають виникненню або збереженню правового статусу подружжя.

У відносинах з іноземним елементом перед вирішенням питання про недійсність шлюбу необхідно визначити, **право якої держави встановлює підстави його недійсності**. Застосування українського права не є автоматичним лише тому, що питання розглядається українським судом.

Основна колізійна норма закріплена у **ст. 64 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

«Недійсність шлюбу, укладеного в Україні або за її межами, визначається правом, яке застосовувалося відповідно до статей 55 і 57 цього Закону».

Отже, для встановлення права, що регулює недійсність конкретного шлюбу, необхідно звернутися до тих колізійних норм, які визначали право, застосовне **до права особи на шлюб та, у спеціальних випадках, до консульського шлюбу**.

1. Загальний алгоритм визначення застосовного права

При вирішенні питання про недійсність шлюбу з іноземним елементом слід послідовно встановити:

1. **де і за яких обставин був укладений шлюб**;
2. громадянство, місце проживання та інші обставини, необхідні для встановлення **особистого закону кожного з наречених**;
3. чи був шлюб укладений:
    - в Україні;
    - за межами України перед компетентним органом іноземної держави;
    - у дипломатичному представництві або консульській установі;
4. яке право застосовувалося відповідно до **ст. 55 або ст. 57 Закону України «Про міжнародне приватне право»**;
5. чи існувала за цим правом підстава недійсності шлюбу.

Таким чином, ст. 64 не встановлює нової самостійної колізійної прив'язки, а використовує **відсилочний механізм**:

недійсність шлюбу → право, визначене відповідно до ст. 55 і 57 Закону.

2. Недійсність шлюбу, укладеного в Україні

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу».

Водночас ця сама норма передбачає:

«У разі укладення шлюбу в Україні застосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу».

Тому щодо шлюбу з іноземним елементом, укладеного **в Україні**, виникає поєднання двох правових масивів:

1. особистий закон кожного нареченого;

2. імперативні вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу.

Наприклад, якщо шлюб в Україні укладають громадянин України та громадянка іноземної держави, можливість кожного з них вступити у шлюб перевіряється за його або її особистим законом. Одночасно шлюб повинен відповідати тим вимогам СК України, порушення яких тягне його недійсність.

Отже, щодо шлюбу, укладеного в Україні, **іноземне право не усуває застосування українських імперативних норм про недійсність шлюбу**.

3. Підстави недійсності шлюбу за Сімейним кодексом України

Якщо відповідно до колізійних норм до питання недійсності застосовується українське право, необхідно звертатися до **глави 5 Сімейного кодексу України**.

Відповідно до ст. 38 СК України:

«Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24–26 цього Кодексу».

Отже, система підстав пов'язана з порушенням вимог щодо:

- **шлюбного віку**;
- **вільної згоди на шлюб**;
- **одношлюбності**;
- заборони шлюбу між певними категоріями **родичів та іншими особами**, зазначеними у ст. 26 СК України.

При цьому Сімейний кодекс України встановлює **три різні правові режими недійсності шлюбу**.

3.1. Шлюб, який є недійсним

Стаття 39 СК України визначає випадки, коли шлюб є недійсним без необхідності попереднього визнання його таким судом.

Недійсним є шлюб, зареєстрований:

1. з особою, яка **одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі**;
2. між особами, які є **родичами прямої лінії споріднення**, а також між рідними братом і сестрою;
3. з особою, яка **визнана недієздатною**.

У цих випадках законодавець виходить із настільки істотного порушення умов шлюбу, що для констатації його недійсності не вимагається рішення суду про визнання шлюбу недійсним.

3.2. Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду

Відповідно до ст. 40 СК України шлюб **визнається недійсним за рішенням суду**:

1. якщо його зареєстровано **без вільної згоди жінки або чоловіка**;
2. у разі **фіктивності шлюбу**.

Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них **без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя**.

Отже, сам факт державної реєстрації не виключає можливості встановлення, що реального волевиявлення на створення сімейного союзу не існувало.

3.3. Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду

Стаття 41 СК України передбачає випадки, у яких суд має оцінити конкретні обставини справи.

Шлюб **може бути визнаний недійсним**, якщо він зареєстрований:

1. між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням встановлених законом вимог;

2. між **двоюрідними братом і сестрою**, а також між тіткою, дядьком та племінником або племінницею;
3. з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя та/або їхніх нащадків;
4. з особою, яка **не досягла шлюбного віку** і якій не було надано права на шлюб.

У таких випадках недійсність не настає автоматично. Суд, зокрема, враховує характер відносин між сторонами, тривалість їхнього спільного проживання та ступінь порушення прав та інтересів відповідних осіб.

4. Недійсність консульського шлюбу

Спеціальна конструкція випливає зі **ст. 57 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, на яку прямо відсилає ст. 64.

Якщо шлюб між громадянами України, з яких хоча б один проживає за межами України, укладений у дипломатичному представництві або консульській установі України, він укладається **згідно з правом України**. Отже, питання його недійсності також визначатиметься українським правом.

Формула:

громадяни України + консульська установа України → право України → недійсність за правом України.

Інша ситуація виникає щодо шлюбу між іноземцями, укладеного в Україні у дипломатичному представництві або консульській установі відповідної іноземної держави.

Відповідно до ч. 2 ст. 57 його укладення регулюється **правом акредитуючої держави**. Відповідно, за відсиланням ст. 64 саме це право є визначальним і для питання недійсності такого шлюбу.

Формула:

іноземці + дипломатичне представництво їхньої держави в Україні → право акредитуючої держави → недійсність за цим правом.

5. Шлюб, укладений за межами України, та співвідношення статей 58 і 64 Закону

Щодо шлюбу, укладеного за межами України, необхідно розмежовувати два питання:

1. чи визнається такий шлюб дійсним в Україні;

2. яке право застосовується до питання про його недійсність.

Перше питання регулюється **ст. 58**, друге – **ст. 64 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Стаття 58 передбачає, що шлюб за участю громадянина України, укладений за кордоном відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови дотримання **щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу**. Для шлюбу між іноземцями та/або особами без громадянства достатнім є його укладення відповідно до права іноземної держави.

Натомість ст. 64 є спеціальною колізійною нормою саме для **вирішення питання про недійсність шлюбу** і відсилає до права, яке застосовувалося відповідно до ст. 55 і 57.

Тому поняття **«дійсність шлюбу, укладеного за межами України»** і **«визнання шлюбу недійсним»** не слід ототожнювати.

6. Значення особистого закону кожного з подружжя

Оскільки ст. 64 відсилає до ст. 55, принципове значення зберігає **особистий закон кожної особи**.

Право особи на шлюб визначається не єдиним правом для обох наречених, а **окремо щодо кожного з них**.

Отже, певна обставина може оцінюватися:

- щодо одного з подружжя – за правом однієї держави;
- щодо другого – за правом іншої держави.

Наприклад, питання про те, чи досягла особа необхідного шлюбного віку, чи могла вона перебувати в новому шлюбі за наявності попереднього шлюбу, чи існувала інша особиста перешкода до шлюбу, може визначатися відповідно до **особистого закону цієї конкретної особи**.

Саме тому транскордонний шлюб може передбачати застосування **декількох правопорядків до різних аспектів одного юридичного факту**.

7. Недійсність шлюбу і неукладений шлюб – різні категорії

Для правильного застосування колізійних норм необхідно відрізняти **недійсний шлюб** від **неукладеного шлюбу**.

Відповідно до ст. 48 СК України шлюб, зареєстрований **за відсутності нареченої і (або) нареченого**, вважається **неукладеним**. Запис про такий шлюб скасовується за рішенням суду за заявою заінтересованої особи.

Отже:

порушення матеріальних умов шлюбу → може спричиняти недійсність шлюбу;

відсутність одного або обох наречених при реєстрації за українським правом → шлюб є неукладеним.

Неукладений шлюб юридично не тотожний недійсному шлюбу, оскільки в першому випадку йдеться фактично про **відсутність належного юридичного факту укладення шлюбу**, а в другому – про дефект уже зареєстрованого шлюбу.

8. Недійсність і розірвання шлюбу також не тотожні

Необхідно чітко розрізняти **недійсність шлюбу** і **його припинення внаслідок розірвання**.

При розірванні презюмується, що шлюб був укладений правомірно та породжував права й обов'язки подружжя, однак припиняється на майбутнє.

Недійсність шлюбу означає наявність юридичного дефекту, який існував **у момент його укладення**.

За українським правом відповідно до ст. 44 СК України у випадках, передбачених статтями 39–41, шлюб є недійсним **від дня його державної реєстрації**.

Тому:

розірвання шлюбу → припинення дійсного шлюбу;

недійсність шлюбу → дефект шлюбу, що існував уже на момент його укладення.

Це розмежування особливо важливе у міжнародному приватному праві, оскільки **застосовне право визначається різними колізійними нормами**:

- недійсність шлюбу – **ст. 64 Закону**;
- припинення шлюбу – **ст. 63 Закону**.

9. Правові наслідки недійсності за українським правом

Якщо відповідно до колізійної норми застосуванню підлягає українське право, загальні наслідки визначаються статтями **44–47 СК України**.

За загальним правилом недійсний шлюб не є підставою для виникнення між особами **прав та обов'язків подружжя**.

Зокрема, ст. 45 СК України передбачає наслідки щодо:

- майна, набутого особами під час недійсного шлюбу;
- одержаних аліментів;
- права користування житлом;
- прізвища, набутого у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

Водночас СК України захищає **добросовісного учасника недійсного шлюбу**.

Відповідно до ст. 46 СК України, якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, за нею можуть зберігатися, зокрема:

1. право на поділ майна як спільної сумісної власності подружжя;
2. право на проживання у відповідному житловому приміщенні;
3. право на аліменти у випадках, передбачених СК України;
4. право на прізвище, обране при реєстрації шлюбу.

При цьому недійсність шлюбу **не впливає на права дитини**, народженої у такому шлюбі: відповідно до ст. 47 СК України обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини не змінюється.

10. Застосування іноземного права

Якщо відповідно до ст. 64 у взаємозв'язку зі ст. 55 або 57 Закону України «Про міжнародне приватне право» питання недійсності шлюбу підлягає вирішенню за **іноземним правом**, український суд або інший компетентний орган повинен установити його зміст відповідно до ст. 8 цього Закону.

При цьому встановлюються не лише формальний текст іноземного нормативного акта, а його зміст відповідно до:

- офіційного тлумачення;
- практики застосування;
- доктрини відповідної іноземної держави.

Сам факт розгляду спору українським судом **не означає автоматичного застосування матеріального сімейного права України**.

При цьому можливість застосування іноземного права обмежується застереженням про **публічний порядок** відповідно до ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право»: іноземна норма не застосовується, якщо наслідки її застосування явно несумісні з основами правопорядку України.

Самої лише відмінності іноземного сімейного права від українського для застосування застереження про публічний порядок недостатньо.

Узагальнення

Спеціальною колізійною нормою щодо недійсності транскордонного шлюбу є **ст. 64 Закону України «Про міжнародне приватне право»**. Вона не встановлює одного універсального права для всіх таких шлюбів, а відсилає до права, яке застосовувалося відповідно до **ст. 55 і 57 Закону**.

Тому визначення застосовного права залежить від способу та обставин укладення шлюбу.

Якщо шлюб укладений в Україні, право кожного нареченого на шлюб визначається його особистим законом, але водночас обов'язково застосовуються вимоги СК України щодо підстав недійсності шлюбу.

Якщо шлюб громадян України укладений у консульській установі або дипломатичному представництві України, застосовується право України.

Якщо шлюб іноземців укладений в Україні у дипломатичному представництві або консульській установі їхньої держави, застосовується право акредитуючої держави.

При застосуванні українського права необхідно розрізняти три категорії: **шлюб, який є недійсним; шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду; шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду**. Окремою конструкцією є **неукладений шлюб**, який не слід ототожнювати з недійсним.

Формула для запам'ятовування:

недійсність шлюбу → ст. 64 → право, визначене за ст. 55 або 57;

шлюб в Україні → особистий закон кожного нареченого + вимоги СК України щодо підстав недійсності;

громадяни України + консульство України → право України;

іноземці + консульство своєї держави в Україні → право акредитуючої держави;

недійсний шлюб ≠ розірваний шлюб ≠ неукладений шлюб.

Розірвання шлюбу та інші правові наслідки його припинення у міжнародному приватному праві

Припинення шлюбу з іноземним елементом породжує необхідність вирішення щонайменше трьох самостійних питань:

1. **право якої держави застосовується до припинення шлюбу**;
2. **який орган держави компетентний розглядати питання про розірвання шлюбу**;
3. **яке право визначає правові наслідки припинення шлюбу**.

Ці питання не слід ототожнювати. Наявність юрисдикції українського суду щодо справи про розірвання транскордонного шлюбу сама по собі ще не означає, що до матеріально-правових підстав його розірвання обов'язково застосовується українське право.

Основною колізійною нормою у цій сфері є **ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

«Припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу».

Отже, для визначення права, що застосовується до припинення шлюбу, необхідно звернутися насамперед до **ст. 60 цього Закону**, яка встановлює право, застосовне до правових наслідків шлюбу.

1. Поняття припинення шлюбу

Припинення шлюбу означає припинення на майбутнє правового статусу подружжя внаслідок обставин, передбачених застосовним правом.

Якщо відповідно до колізійних норм застосовується право України, ст. 104 Сімейного кодексу України передбачає дві основні підстави припинення шлюбу:

1. **смерть одного з подружжя або оголошення його померлим**;
2. **розірвання шлюбу**.

Отже, поняття «припинення шлюбу» є ширшим за поняття «розірвання шлюбу»:

припинення шлюбу = смерть / оголошення померлим + розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу є припиненням шлюбу **за життя обох із подружжя** у встановленому законом порядку.

Припинення шлюбу необхідно також відрізняти від його недійсності. При розірванні припиняється шлюб, який до моменту його припинення вважався дійсним і породжував правові наслідки. Недійсність шлюбу, навпаки, пов'язана з дефектом, який існував уже на момент його укладення.

2. Основна колізійна норма: ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»

На відміну від недійсності шлюбу, для якої ст. 64 Закону відсилає до права, визначеного відповідно до статей 55 і 57, щодо **припинення шлюбу** законодавець використовує принципово іншу колізійну конструкцію.

Стаття 63 відсилає до:

права, яке на момент припинення шлюбу застосовується до правових наслідків цього шлюбу.

Таким чином, застосовне право не визначається безпосередньо:

- місцем укладення шлюбу;
- громадянством лише одного з подружжя;
- місцем розгляду справи;
- правом держави, орган якої зареєстрував шлюб.

Необхідно встановити **право, що регулює правові наслідки шлюбу відповідно до ст. 60 Закону**.

Колізійна формула має вигляд:

припинення шлюбу → ст. 63 → право, що на цей час регулює правові наслідки шлюбу → ст. 60 Закону.

3. Як визначити право, що застосовується до розірвання шлюбу

Частина 1 ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює послідовну систему колізійних прив'язок.

Перша прив'язка – спільний особистий закон подружжя

Передусім правові наслідки шлюбу визначаються **спільним особистим законом подружжя**.

Отже, якщо чоловік і дружина мають один і той самий особистий закон, він, за загальним правилом, визначатиме й припинення їхнього шлюбу.

Наприклад, якщо обоє з подружжя є громадянами України, їхнім спільним особистим законом є право України. Відповідно, за загальним правилом саме українське право визначатиме можливість та матеріальні підстави розірвання їхнього шлюбу, навіть якщо на момент звернення вони перебувають за кордоном.

Друга прив'язка – останнє спільне місце проживання

Якщо спільного особистого закону немає, застосовується право держави, у якій подружжя мало **останнє спільне місце проживання**, але лише за умови, що хоча б один із подружжя все ще має місце проживання в цій державі.

Наприклад:

- дружина – громадянка України;
- чоловік – громадянин Польщі;
- останнім спільним місцем проживання подружжя була Польща;
- чоловік продовжує проживати у Польщі.

За відсутності іншого належного вибору права правові наслідки шлюбу, а відповідно до ст. 63 і його припинення, визначатимуться **правом Польщі**.

Третя прив'язка – найбільш тісний зв'язок

Якщо немає ані спільного особистого закону, ані останнього спільного місця проживання, яке відповідає умовам ст. 60, застосовується **право держави, з яким обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином**.

Таким чином, закон використовує каскад:

1. спільний особистий закон →
2. останнє спільне місце проживання + один із подружжя досі там проживає →
3. право найбільш тісного зв'язку.

Саме право, встановлене в результаті цього каскаду, за загальним правилом стає **lex causae для припинення шлюбу** відповідно до ст. 63.

4. Значення слів «правом, яке діє на цей час»

Стаття 63 спеціально використовує формулювання:

«правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу».

Тому застосовне право необхідно визначати **на момент вирішення питання про припинення шлюбу**, а не механічно пов'язувати його з правом, яке діяло:

- на момент укладення шлюбу;
- на початку спільного проживання;
- на момент виникнення першого іноземного елемента.

Це означає, що колізійний статус шлюбу може змінюватися протягом його існування.

Наприклад, двоє іноземців могли укласти шлюб у третій державі, але згодом набути спільного особистого закону України. Якщо на момент його припинення саме українське право відповідно до ст. 60 визначає правові наслідки шлюбу, воно буде застосовуватися і до його припинення відповідно до ст. 63.

Отже, важливо запам'ятати:

право укладення шлюбу ≠ обов'язково право його розірвання.

5. Чи може подружжя обрати право, що застосовуватиметься до припинення шлюбу

Стаття 60 Закону допускає в обмежених випадках **автономію волі подружжя** щодо права, що застосовується до правових наслідків шлюбу.

Подружжя, яке **не має спільного особистого закону**, може здійснити вибір права, якщо:

- воно не має спільного місця проживання; або
- особистий закон жодного з подружжя не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання.

При цьому вибір обмежується **особистим законом одного з подружжя**. Якщо особистий закон подружжя надалі стає спільним, така угода про вибір права припиняється.

Відповідно до ст. 62 вибір права повинен бути здійснений **у письмовій формі або явно випливати з умов шлюбного договору**, а угода про вибір права, укладена в Україні, підлягає нотаріальному посвідченню.

Оскільки ст. 63 відсилає саме до права, яке регулює правові наслідки шлюбу, належно здійснений вибір права за ст. 60 може вплинути і на визначення права, що застосовуватиметься до **припинення шлюбу**.

6. Застосовне право і міжнародна юрисдикція – різні питання

У справах про транскордонне розірвання шлюбу необхідно чітко відрізняти:

міжнародну юрисдикцію – суд якої держави має право розглядати справу;

застосовне право – право якої держави цей суд повинен застосувати до матеріально-правового питання.

Це означає:

український суд ≠ автоматично українське матеріальне право.

Підстави міжнародної юрисдикції українських судів визначаються, зокрема, статтями **75–77 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, міжнародними договорами України та ЦПК України. Стаття 76 передбачає низку підстав, за яких суди України розглядають справи з іноземним елементом, зокрема наявність в Україні місця проживання відповідача та інші передбачені законом випадки.

Тому можливий випадок, коли:

справу розглядає український суд → процес відбувається за ЦПК України → але матеріальні умови припинення шлюбу визначаються іноземним правом відповідно до статей 60 і 63 Закону.

Якщо застосуванню підлягає іноземне право, його зміст встановлюється відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право».

7. Розірвання шлюбу за українським правом

Якщо відповідно до ст. 63 у взаємозв'язку зі ст. 60 Закону застосуванню підлягає **право України**, порядок і матеріальні підстави розірвання шлюбу визначаються насамперед главою 11 СК України.

Стаття 105 СК України передбачає три основні моделі розірвання шлюбу:

1. **органом державної реєстрації актів цивільного стану** за спільною заявою подружжя – ст. 106;
2. **органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя** у випадках, передбачених ст. 107;
3. **судом**:
    - за спільною заявою подружжя, яке має дітей, – ст. 109;
    - за позовом одного з подружжя – ст. 110.

7.1. Розірвання шлюбу органом ДРАЦС за спільною заявою

Відповідно до ст. 106 СК України подружжя, яке **не має дітей**, має право подати спільну заяву про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Актовий запис про розірвання шлюбу складається після спливу **одного місяця** з дня подання заяви, якщо вона не була відкликана.

Наявність майнового спору між подружжям не перешкоджає розірванню шлюбу органом ДРАЦС.

7.2. Розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя

Відповідно до ст. 107 СК України орган ДРАЦС розриває шлюб за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя:

1. **визнаний безвісно відсутнім**;
2. **визнаний недієздатним**.

І в цьому випадку наявність майнового спору не перешкоджає розірванню шлюбу.

7.3. Розірвання шлюбу судом за спільною заявою

Подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК України може подати до суду **спільну заяву про розірвання шлюбу**.

Разом із заявою подається письмовий договір, у якому подружжя визначає, зокрема:

- з ким проживатимуть діти;
- участь другого з батьків у забезпеченні умов їхнього життя;
- умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір щодо розміру аліментів на дитину підлягає нотаріальному посвідченню.

7.4. Розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя

Відповідно до чинної редакції ст. 110 СК України:

«Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя».

Суд згідно зі ст. 112 СК України з'ясовує фактичні взаємини подружжя, причини позову та інші істотні обставини і постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо подальше спільне життя та збереження шлюбу суперечило б істотним інтересам одного з подружжя або їхніх дітей.

Важливе актуальне уточнення. Колишні частини 2–4 ст. 110 СК України, які містили обмеження права на пред'явлення позову про розірвання шлюбу під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, **виключені Законом № 4073-IX від 20 листопада 2024 року**. У чинній редакції ст. 110 таких обмежень немає.

8. Момент припинення шлюбу

Якщо застосовується українське право, момент припинення шлюбу залежить від способу його розірвання.

Відповідно до ст. 114 СК України:

- при розірванні шлюбу **органом ДРАЦС** шлюб припиняється у день державної реєстрації його розірвання;
- при розірванні шлюбу **судом** – у день набрання законної сили рішенням суду.

Цей момент має юридичне значення, зокрема, для:

- припинення статусу подружжя;
- визначення правового режиму майна, набутого після припинення шлюбу;
- виникнення права на повторний шлюб;
- обчислення окремих строків, пов'язаних із правами колишнього подружжя.

Розірвання шлюбу органом ДРАЦС посвідчується **свідоцтвом про розірвання шлюбу**. Якщо шлюб розірвано судом, документом, який посвідчує цей факт, є **рішення суду, що набрало законної сили**.

9. Визнання в Україні розірвання шлюбу, здійсненого за кордоном

У міжнародному приватному праві необхідно розмежовувати щонайменше дві ситуації:

1. шлюб розірваний рішенням іноземного суду;

2. шлюб розірваний іншим компетентним органом іноземної держави.

9.1. Рішення іноземного суду

Відповідно до статей 81–82 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть визнаватися рішення іноземних судів у сімейних справах, а порядок такого визнання визначається законодавством України.

Рішення іноземного суду про розірвання шлюбу, яке не потребує примусового виконання, належить розглядати з урахуванням глави 2 розділу IX ЦПК України.

За ст. 471 ЦПК України:

«Рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності».

За відсутності відповідного міжнародного договору може застосовуватися **принцип взаємності**. При цьому у судовій практиці Верховного Суду виходять із презумпції існування взаємності, якщо не доведено інше.

Отже, не слід вважати, що саме по собі іноземне судове рішення автоматично в усіх випадках має в Україні той самий процесуальний ефект, що й рішення українського суду: необхідно враховувати міжнародний договір, ЦПК України та конкретний режим його визнання.

9.2. Розірвання шлюбу несудовим органом іноземної держави

Законодавство окремих держав допускає розірвання шлюбу не судом, а органом реєстрації цивільного стану або іншим компетентним адміністративним органом.

У такому випадку не можна механічно застосовувати ст. 471 ЦПК України, оскільки вона регулює **визнання рішень іноземних судів**.

Документ, виданий компетентним іноземним органом і такий, що посвідчує припинення шлюбу, є іноземним офіційним документом. Для його використання в Україні необхідно враховувати, зокрема, **ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, міжнародні договори щодо легалізації документів та правила апостилювання.

Отже:

іноземне судове рішення про розлучення → правила визнання іноземних судових рішень;

іноземне адміністративне свідоцтво чи інший офіційний документ про розлучення → правила щодо іноземних офіційних документів.

10. Правові наслідки розірвання шлюбу

Стаття 63 Закону України «Про міжнародне приватне право» поширює визначене нею право не лише на саме припинення шлюбу, а й на **правові наслідки його припинення**.

До типових наслідків розірвання шлюбу можуть належати:

- припинення статусу подружжя;
- можливість укладення нового шлюбу;
- визначення подальшого використання прізвища;
- наслідки щодо майна колишнього подружжя;
- право одного з колишнього подружжя на утримання;
- інші особисті та майнові наслідки.

Однак у міжнародному приватному праві важливо застосовувати принцип **lex specialis**: якщо для конкретного наслідку Закон встановлює спеціальну колізійну норму, застосовується саме вона.

Тому ст. 63 **не можна розуміти як норму, що усуває всі інші спеціальні колізійні правила**.

10.1. Прізвище після розірвання шлюбу

Якщо відповідно до колізійних норм застосовується право України, особа, яка у зв'язку з реєстрацією шлюбу змінила прізвище, відповідно до ст. 113 СК України може:

- надалі користуватися цим прізвищем;
- відновити своє дошлюбне прізвище.

10.2. Право на повторний шлюб

Після припинення попереднього шлюбу особа набуває можливості укласти новий шлюб.

Цей наслідок безпосередньо пов'язаний із принципом одношлюбності: новий шлюб може бути укладений лише після юридичного припинення попереднього.

10.3. Майнові відносини після розірвання шлюбу

Розірвання шлюбу **не означає автоматичного припинення права спільної власності на майно, набуте під час шлюбу**.

За українським матеріальним правом ст. 68 СК України прямо встановлює:

«Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу».

У міжнародному приватному праві, однак, правовий режим майна подружжя має визначатися з урахуванням **спеціальної ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Стаття 61 дозволяє подружжю за визначених законом умов обирати право для регулювання майнових наслідків шлюбу, а за відсутності такого вибору відсилає до права, що застосовується до правових наслідків шлюбу.

Отже:

припинення самого шлюбу → ст. 63;

режим майна подружжя → спеціально ст. 61.

Це питання детальніше розглядатиметься у питаннях 6–7.

10.4. Утримання колишнього подружжя

Особливо важливо не підпорядковувати автоматично ст. 63 усі аліментні наслідки розірвання шлюбу.

У чинній редакції Закону України «Про міжнародне приватне право» існують **спеціальні колізійні норми щодо зобов'язань з утримання**.

За загальним правилом ст. 67 такі зобов'язання регулюються правом держави, у якій проживає **особа, яка має право на утримання**.

Більше того, ст. **67-3** спеціально регулює зобов'язання щодо утримання, що виникають у зв'язку:

- з укладенням шлюбу;
- **розірванням шлюбу**;
- недійсністю шлюбу;
- проживанням жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

За певних умов, якщо одна зі сторін заперечує проти застосування права, визначеного за загальним правилом ст. 67, може застосовуватися право держави **останнього спільного місця проживання сторін** або інше право, яке має більш тісний зв'язок зі шлюбом. Закон також допускає у визначених ст. 67-4 межах вибір сторонами права, застосовного до зобов'язання щодо утримання.

Тому:

утримання колишнього подружжя → спеціально статті 67, 67-3, 67-4, а не лише ст. 63.

Якщо до питання утримання застосовується українське матеріальне право, ст. 76 СК України передбачає, що розірвання шлюбу не припиняє права на утримання, яке виникло під час шлюбу, а в установлених законом випадках право на утримання може виникнути і **після його розірвання**.

10.5. Права та обов'язки щодо дітей

Розірвання шлюбу батьків саме по собі не припиняє їхніх прав та обов'язків щодо дітей.

У міжнародному приватному праві ці відносини також не слід механічно підпорядковувати ст. 63. Для них існують **спеціальні колізійні норми**, зокрема ст. 66 Закону України «Про міжнародне приватне право», а також відповідні міжнародні договори України.

Тому:

розірвання шлюбу батьків ≠ припинення батьківських прав та обов'язків.

11. Система колізійного регулювання наслідків припинення шлюбу

Отже, після розірвання транскордонного шлюбу не завжди можна застосувати **один правопорядок до всіх пов'язаних правовідносин**.

Може виникнути так звана **колізійна фрагментація**, коли:

Питання	**Основна колізійна норма**
припинення шлюбу	ст. 63
загальні правові наслідки шлюбу	ст. 60
майнові відносини подружжя	ст. 61
утримання колишнього подружжя	статті 67, 67-3, 67-4
права та обов'язки батьків і дітей	ст. 66
визнання іноземного судового рішення	статті 81–82 Закону + ЦПК України

Тому одна справа фактично може вимагати застосування **декількох колізійних норм і навіть права декількох держав**.

Наприклад, український суд може:

- застосувати право однієї держави до **розірвання шлюбу**;
- інше право – до **майнового режиму подружжя**;
- ще інше – до **утримання колишнього чоловіка чи дружини**;
- спеціальні норми – до **правовідносин щодо дитини**.

Узагальнення

Припинення шлюбу з іноземним елементом регулюється насамперед **ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, відповідно до якої припинення шлюбу та правові наслідки такого припинення визначаються **правом, яке на цей час застосовується до правових наслідків шлюбу**.

Тому для визначення права, що регулює розірвання шлюбу, необхідно звернутися до **ст. 60 Закону**:

1. спільний особистий закон подружжя;
2. за його відсутності – право держави останнього спільного місця проживання, якщо один із подружжя все ще там проживає;
3. за відсутності такого – право держави, з якою подружжя має найбільш тісний зв'язок.

При цьому необхідно розмежовувати **застосовне право і міжнародну юрисдикцію**: український суд за наявності міжнародної компетенції може бути зобов'язаний застосувати до розірвання шлюбу іноземне матеріальне право.

Правові наслідки припинення шлюбу також не утворюють єдиного неподільного комплексу. Спеціальні питання можуть визначатися спеціальними колізійними нормами: **майнові відносини – ст. 61; утримання колишнього подружжя – статті 67, 67-3, 67-4; права та обов'язки щодо дітей – ст. 66 Закону**.

Формула для запам'ятовування:

припинення шлюбу → ст. 63 → право, що на цей час регулює правові наслідки шлюбу → ст. 60;

ст. 60 → спільний особистий закон → останнє спільне місце проживання → найбільш тісний зв'язок;

суд України ≠ обов'язково право України;

майно → ст. 61;

утримання колишнього подружжя → статті 67, 67-3, 67-4;

відносини щодо дітей → ст. 66;

недійсність шлюбу → ст. 64, а не ст. 63.

Право, що застосовується до особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя

Укладення шлюбу породжує комплекс **особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя**. Якщо такі відносини ускладнені іноземним елементом, виникає необхідність визначити, право якої держави регулюватиме відповідні правові наслідки шлюбу.

Наприклад, подружжя може:

- мати громадянство різних держав;
- проживати у державі, громадянином якої не є жоден із подружжя;
- змінювати державу спільного проживання протягом шлюбу;
- володіти рухомим і нерухомим майном у різних державах;
- набувати майно за кордоном;
- укладати договори щодо майна, розташованого в різних державах.

Тому в міжнародному приватному праві необхідно визначити **статут правових наслідків шлюбу** (*law applicable to the effects of marriage*) – право, яке регулює особисті та, якщо спеціальними нормами не передбачено інше, майнові відносини подружжя.

Основні колізійні норми містяться у **статтях 60–62 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

1. Загальне правило щодо правових наслідків шлюбу

Відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право» правові наслідки шлюбу визначаються послідовно за допомогою трьох колізійних прив'язок:

1. **спільним особистим законом подружжя**;
2. за його відсутності – **правом держави останнього спільного місця проживання**, якщо хоча б один із подружжя все ще проживає у цій державі;
3. за відсутності й такої прив'язки – **правом держави, з якою обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином**.

Отже, закон встановлює не альтернативний перелік, з якого можна довільно обрати будь-яке право, а **ієрархічний каскад колізійних прив'язок**.

Формула має вигляд:

правові наслідки шлюбу →
спільний особистий закон →
за його відсутності – останнє спільне місце проживання + один із подружжя продовжує там проживати →
за відсутності такого – найбільш тісний зв'язок.

Наступна прив'язка використовується лише тоді, коли неможливо застосувати попередню.

2. Спільний особистий закон подружжя

Першою і основною прив'язкою є **спільний особистий закон подружжя**.

Особистий закон фізичної особи визначається відповідно до ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право». Основною прив'язкою для громадянина певної держави є право держави його громадянства.

Тому, якщо обоє з подружжя є громадянами однієї держави, вони, як правило, мають **спільний особистий закон**.

Наприклад:

громадянин України + громадянка України → право України, навіть якщо подружжя фактично проживає за кордоном.

Якщо ж один із подружжя є громадянином України, а інший – громадянином Франції, спільного особистого закону за загальним правилом немає, а тому необхідно переходити до наступної колізійної прив'язки. Саме такий підхід до ст. 60 відображався й у роз'ясненнях щодо розгляду судами справ з іноземним елементом.

3. Останнє спільне місце проживання подружжя

За відсутності спільного особистого закону правові наслідки шлюбу визначаються правом держави, у якій подружжя мало **останнє спільне місце проживання**, але лише за умови, що **хоча б один із подружжя продовжує проживати у цій державі**.

Для застосування цієї прив'язки необхідна сукупність двох умов:

1. це держава **останнього спільного місця проживання подружжя**;
2. принаймні один із подружжя **все ще має там місце проживання**.

Наприклад:

- дружина – громадянка України;

- чоловік – громадянин Німеччини;
- подружжя спільно проживало в Німеччині;
- після припинення спільного проживання дружина переїхала до України, а чоловік залишився у Німеччині.

За відсутності належного вибору права правові наслідки такого шлюбу визначатимуться **правом Німеччини**, оскільки це держава останнього спільного місця проживання і один із подружжя продовжує там проживати.

Якщо ж обоє залишили державу останнього спільного проживання, ця прив'язка більше не відповідає умовам ст. 60.

4. Право найбільш тісного зв'язку

Третьою, субсидіарною прив'язкою є **право держави, з якою обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином**.

Воно застосовується лише за відсутності:

- спільного особистого закону;
- належної прив'язки до останнього спільного місця проживання.

Категорія **«найбільш тісний зв'язок»** є гнучкою колізійною прив'язкою. Закон не встановлює одного формального критерію для її визначення, тому необхідно оцінювати сукупність обставин конкретних відносин.

До таких обставин потенційно можуть належати:

- тривалість проживання подружжя у відповідній державі;
- центр їхнього сімейного життя;
- місце основної професійної чи економічної діяльності;
- місце знаходження основної частини сімейного майна;
- інші сталі зв'язки обох із подружжя з відповідним правопорядком.

При цьому вирішальним є не зв'язок лише одного з подружжя, а право, з яким **обоє з подружжя** мають найбільш тісний зв'язок.

5. Які відносини охоплюються поняттям «правові наслідки шлюбу»

Стаття 60 використовує широке поняття **«правові наслідки шлюбу»**.

Передусім ним охоплюються особисті немайнові відносини між подружжям, а також ті майнові наслідки шлюбу, для яких Закон не встановлює спеціальної колізійної норми.

До особистих немайнових прав та обов'язків подружжя належать, зокрема, питання:

- рівності подружжя у сімейних відносинах;
- участі у вирішенні питань сімейного життя;
- свободи вибору місця проживання;
- права на повагу до індивідуальності;
- розподілу сімейних обов'язків;
- взаємного піклування про сім'ю;
- здійснення особистої свободи у шлюбних відносинах;
- інших немайнових наслідків статусу подружжя.

Майнові відносини охоплюють, зокрема, питання:

- належності майна одному з подружжя особисто або обом;
- режиму майна, набутого під час шлюбу;
- володіння, користування та розпорядження спільним майном;
- участі одного з подружжя у майні другого;
- відповідальності за окремі майнові зобов'язання;
- поділу майна подружжя.

Однак щодо майнових наслідків шлюбу Закон містить **спеціальну ст. 61**, а тому їх необхідно аналізувати окремо.

6. Особисті немайнові права та обов'язки: застосування українського права

Якщо за правилами ст. 60 застосовним є **право України**, зміст особистих немайнових прав та обов'язків подружжя визначається насамперед главою 6 Сімейного кодексу України.

СК України передбачає, зокрема:

1. **право дружини на материнство** – ст. 49;
2. **право чоловіка на батьківство** – ст. 50;
3. **право кожного з подружжя на повагу до своєї індивідуальності** – ст. 51;
4. **право на фізичний та духовний розвиток** – ст. 52;
5. **право на зміну прізвища** – ст. 53;
6. **право на розподіл сімейних обов'язків і спільне вирішення питань життя сім'ї** – ст. 54;
7. **обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю** – ст. 55;
8. **право кожного з подружжя на свободу та особисту недоторканність** – ст. 56.

Зокрема, ст. 54 СК України виходить із того, що найважливіші питання життя сім'ї вирішуються подружжям **спільно і на засадах рівності**, а ст. 56 гарантує кожному з подружжя право на вільний вибір місця проживання та право припинити шлюбні відносини.

Отже, якщо українське право визначене як право, застосовне до правових наслідків шлюбу, саме ці положення формують матеріально-правовий зміст особистих немайнових відносин подружжя.

7. Спеціальне колізійне регулювання майнових відносин подружжя

Стосовно **майнових відносин подружжя** спеціальною є ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Закон передбачає дві основні моделі визначення застосовного права:

1. подружжя здійснило допустимий законом вибір права;

2. подружжя права не обирало.

За відсутності вибору права ч. 3 ст. 61 встановлює:

«майнові наслідки шлюбу визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу».

Отже, за відсутності автономії волі знову використовується каскад ст. 60:

майнові відносини → немає вибору права → ст. 61 ч. 3 → ст. 60 → спільний особистий закон / останнє спільне місце проживання / найбільш тісний зв'язок.

Таким чином, ст. 60 є **загальною нормою**, а ст. 61 – **спеціальною нормою щодо майнових наслідків шлюбу**.

8. Які питання визначає право, застосовне до майнового режиму подружжя

Право, визначене відповідно до ст. 61, насамперед дозволяє встановити **внутрішній майновий режим між подружжям**.

Воно визначає, зокрема:

1. яке майно належить кожному з подружжя окремо;
2. яке майно набуває режиму спільного майна;
3. чи поширюється спільність на доходи, заробіток, рухоме й нерухоме майно;
4. порядок володіння, користування та розпорядження спільним майном;
5. необхідність згоди другого з подружжя на окремі правочини;
6. майнові наслідки договорів, укладених одним із подружжя в інтересах сім'ї;
7. порядок поділу майна подружжя;
8. інші майнові наслідки перебування у шлюбі.

Якщо застосовується право України, відповідні правила містяться насамперед у главах **7–9 СК України**.

9. Майновий режим за українським правом

Якщо до майнових відносин подружжя відповідно до ст. 61 застосовується українське право, СК України розмежовує:

1. особисту приватну власність кожного з подружжя;

2. спільну сумісну власність подружжя.

9.1. Особиста приватна власність

Стаття 57 СК України відносить до особистої приватної власності дружини або чоловіка, зокрема, майно:

- набуте до шлюбу;
- набуте під час шлюбу на підставі договору дарування;
- набуте у порядку спадкування;
- набуте під час шлюбу за кошти, які належали одному з подружжя особисто;

а також окремі інші передбачені законом об'єкти.

9.2. Спільна сумісна власність

За загальним правилом ст. 60 СК України майно, набуте подружжям **за час шлюбу**, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них із поважної причини не мав самостійного заробітку.

Подружжя має рівні права на володіння, користування та розпорядження таким майном, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Отже, якщо українське право визначене як застосовне до майнових наслідків транскордонного шлюбу, саме ці норми вирішуватимуть питання **кваліфікації майна як особистого або спільного**.

10. Розпорядження спільним майном і зобов'язання одного з подружжя

Якщо застосовується право України, відповідно до ст. 65 СК України дружина та чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, **за взаємною згодою**.

Для окремих договорів закон вимагає письмової, а у визначених випадках – **нотаріально посвідченої згоди другого з подружжя**.

Крім того, договір, укладений одним із подружжя **в інтересах сім'ї**, може створювати майнові обов'язки і для другого з подружжя, якщо одержане за договором майно було використане в інтересах сім'ї.

Це має практичне значення у транскордонних відносинах, наприклад, коли один із подружжя:

- купує майно за кордоном;
- укладає кредитний договір;
- відчужує спільне майно;
- укладає договір щодо нерухомості;
- бере на себе інше майнове зобов'язання.

Однак у таких ситуаціях поряд із сімейно-правовими колізійними нормами можуть застосовуватися також **спеціальні колізійні норми договірного та речового права**.

11. Співвідношення шлюбно-майнового статуту і lex rei sitae

Необхідно розмежовувати:

1. майновий режим між подружжям;

2. саме речове право на конкретний об'єкт майна.

Перше питання визначається насамперед **ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Наприклад, саме шлюбно-майновий статут відповідає на питання:

чи є квартира, придбана під час шлюбу, у внутрішніх відносинах між подружжям спільним чи особистим майном?

Однак питання існування, виникнення, переходу, припинення та реєстрації **речового права на саму квартиру** регулюються також спеціальними нормами розділу V Закону.

Відповідно до ст. 38:

право власності та інші речові права на рухоме і нерухоме майно за загальним правилом визначаються правом держави, у якій знаходиться це майно – lex rei sitae.

Стаття 39 пов'язує виникнення і припинення речових прав із правом держави, де майно перебувало у момент виникнення відповідної юридичної обставини, а ст. 40 щодо прав, які підлягають державній реєстрації, відсилає до права держави реєстрації майна.

Отже, можливе паралельне застосування різних колізійних статутів:

ст. 61 → визначає майнові відносини між подружжям;

статті 38–40 → визначають речово-правовий режим конкретного майна.

Наприклад, право однієї держави може визначати, чи входить іноземна квартира до спільного майна подружжя, тоді як питання виникнення, державної реєстрації та захисту права власності на цю квартиру підпорядковуватимуться **праву держави її місцезнаходження**.

12. Особливість нерухомого майна

Нерухоме майно має особливе значення і безпосередньо у ст. 61 Закону.

Частина 1 цієї статті дозволяє подружжю щодо **нерухомого майна** обрати право держави, у якій це майно знаходиться.

Наприклад, якщо подружжя проживає в Україні, але має нерухомість у Франції, у передбачених законом межах воно може підпорядкувати майнові наслідки шлюбу щодо цієї нерухомості **праву Франції**.

У результаті закон допускає так зване **розщеплення майнового статуту**, коли до різних складових майна подружжя може застосовуватися різне право.

13. Автономія волі у майнових відносинах

Стаття 61 передбачає ширші можливості вибору права для **майнових наслідків шлюбу**, ніж ст. 60 – для правових наслідків шлюбу загалом.

Для регулювання майнових наслідків подружжя може обрати:

1. **право особистого закону одного з подружжя**;
2. **право держави, у якій один із подружжя має звичайне місце перебування**;
3. щодо нерухомого майна – **право держави місцезнаходження цього майна**.

Вибір повинен відповідати вимогам ст. 62: він здійснюється у письмовій формі або має явно випливати з умов шлюбного договору; угода про вибір права, укладена в Україні, підлягає нотаріальному посвідченню.

Оскільки **автономія волі подружжя** є предметом наступного питання, тут достатньо зафіксувати загальний принцип:

є допустимий вибір права → застосовується обране право;
немає вибору → майнові наслідки визначаються через ст. 60.

14. Зміна права, що регулює майнові відносини

Стаття 61 також враховує можливість зміни протягом шлюбу обставин, з якими було пов'язане обране право.

Якщо змінюється:

- особистий закон того з подружжя, до якого було прив'язане обране право; або
- його звичайне місце перебування,

обране право може бути змінене або припинити застосовуватися **за згодою сторін**.

Закон також установлює принципово важливе правило: нове обране право за загальним правилом застосовується до майнових правовідносин **з моменту укладення шлюбу**, якщо подружжя письмово не встановило інше.

Ця особливість буде докладніше розкрита при аналізі автономії волі подружжя.

15. Утримання подружжя – спеціальний колізійний режим

Не всі майнові права та обов'язки між подружжям регулюються ст. 60–61.

Особливо важливо виділити **зобов'язання щодо утримання**, для яких після змін 2022 року Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає окремий комплекс норм – статті **67–68**.

За загальним правилом ч. 1 ст. 67:

зобов'язання щодо утримання, що виникають із сімейних відносин, регулюються правом держави, у якій проживає особа, яка має право на утримання.

Для утримання між подружжям та колишнім подружжям спеціально застосовується також **ст. 67-3**. Вона передбачає можливість за встановлених умов застосувати право держави останнього спільного місця проживання сторін або інше право, яке має більш тісний зв'язок зі шлюбом.

Тому неправильним було б сформулювати правило:

«усі майнові відносини подружжя визначаються лише ст. 61».

Правильно:

майновий режим подружжя → ст. 61;

зобов'язання щодо утримання → спеціально статті 67, 67-3, 67-4.

Це прояв принципу **lex specialis derogat legi generali** – спеціальна норма має перевагу перед загальною.

16. Правовідносини подружжя і правовідносини щодо дітей

Так само не охоплюються ст. 60–61 як звичайні «наслідки шлюбу» права та обов'язки подружжя **як батьків**.

Права та обов'язки батьків і дітей регулюються спеціально **ст. 66 Закону України «Про міжнародне приватне право»**, яка відсилає до особистого закону дитини або до права, що має тісний зв'язок із відповідними відносинами і є більш сприятливим для дитини, з урахуванням спеціальних норм щодо утримання.

Отже, необхідно розрізняти:

відносини чоловік ↔ дружина → статті 60–61;

відносини батьки ↔ дитина → ст. 66 та спеціальні норми щодо утримання.

17. Алгоритм визначення застосовного права

При вирішенні питання про особисті немайнові та майнові права подружжя з іноземним елементом доцільно застосовувати такий алгоритм.

Крок 1. Визначити характер правовідносин.

Необхідно встановити, чи йдеться про:

- особисті немайнові відносини подружжя;
- майновий режим;
- аліментне зобов'язання;
- речове право на конкретний об'єкт;
- відносини щодо дитини.

Крок 2. Перевірити наявність спеціальної колізійної норми.

Якщо питання стосується:

- загальних наслідків шлюбу → **ст. 60**;
- майнового режиму → **ст. 61**;
- утримання → **статті 67–67-4**;
- прав батьків і дітей → **ст. 66**;
- речових прав → **статті 38–42**.

Крок 3. Для загальних правових наслідків застосувати каскад ст. 60.

Спільний особистий закон → останнє спільне місце проживання → найбільш тісний зв'язок.

Крок 4. Для майнових відносин перевірити, чи здійснено допустимий вибір права.

Якщо право не обране, застосовується право, визначене за ст. 60.

Крок 5. Якщо визначене іноземне право – встановити його зміст відповідно до ст. 8 Закону.

Таким чином, один транскордонний сімейний спір може вимагати застосування **не однієї, а кількох колізійних норм і кількох правопорядків**.

Узагальнення

Загальною колізійною нормою щодо особистих немайнових та інших правових наслідків шлюбу є **ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Вона встановлює послідовний каскад:

1. спільний особистий закон подружжя;
2. за його відсутності – право держави останнього спільного місця проживання, якщо хоча б один із подружжя продовжує там проживати;
3. за відсутності такого – право держави, з якою обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок.

Спеціально **майнові відносини** регулює ст. 61. Подружжя може у передбачених законом межах обрати застосовне право. **За відсутності вибору майнові наслідки шлюбу визначаються тим самим правом, яке відповідно до ст. 60 регулює загальні правові наслідки шлюбу.**

Необхідно при цьому відрізняти шлюбно-майновий статут від речово-правового статуту конкретного майна. **Стаття 61 визначає внутрішній майновий режим між подружжям, тоді як речові права на конкретний об'єкт можуть додатково регулюватися статтями 38–40, зокрема за принципом lex rei sitae.**

Окремий спеціальний режим встановлений для **утримання подружжя** – статті 67, 67-3, 67-4, а права та обов'язки щодо дітей визначаються спеціально ст. 66 Закону.

Формула для запам'ятовування:

особисті немайнові наслідки шлюбу → ст. 60;

ст. 60 → спільний особистий закон → останнє спільне місце проживання → найбільш тісний зв'язок;

майновий режим → ст. 61 → обране право, а за відсутності вибору – право за ст. 60;

речові права на конкретне майно → додатково статті 38–42;

утримання подружжя → спеціально статті 67, 67-3, 67-4;

права та обов'язки батьків і дітей → ст. 66.

Автономія волі подружжя та вибір права, що застосовується до їх майнових відносин

Автономія волі (party autonomy) є одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного приватного права. Вона означає можливість учасників приватноправових відносин з іноземним елементом самостійно визначити право держави, яке регулюватиме відповідні відносини.

Пункт 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає автономію волі як принцип, відповідно до якого учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити **вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин**. Загальні правила реалізації цього принципу містяться у ст. 5 Закону.

У сімейних відносинах автономія волі має **обмежений характер**. Подружжя не може довільно обрати право будь-якої держави лише тому, що воно вважає його більш вигідним. Допустимі правопорядки і передумови вибору прямо визначені законом.

Щодо відносин подружжя необхідно розрізняти:

1. **вибір права для правових наслідків шлюбу загалом** – ч. 2–3 ст. 60;
2. **вибір права спеціально для майнових наслідків шлюбу** – ст. 61;
3. **форму такого вибору** – ст. 62 Закону України «Про міжнародне приватне право».

1. Загальні засади автономії волі

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право», вибір права допускається **лише у випадках, передбачених законом**.

Вибір права за загальним правилом:

- має бути явно вираженим або прямо випливати з поведінки сторін, умов правочину чи обставин справи;
- може стосуватися правочину в цілому або його окремої частини;
- може бути здійснений або змінений у різний момент існування правовідносин;
- не може порушувати права третіх осіб, набуті до моменту такого вибору чи його зміни;
- не допускається за відсутності **іноземного елемента**.

Однак щодо подружжя ці загальні правила застосовуються **з урахуванням спеціальних вимог статей 60–62 Закону**.

Тому принцип автономії волі у сімейному міжнародному приватному праві можна охарактеризувати як **контрольовану або обмежену автономію**: сторони мають свободу вибору, але лише серед правопорядків, прямо визначених законом.

2. Вибір права для правових наслідків шлюбу загалом

За загальним правилом ч. 1 ст. 60 правові наслідки шлюбу визначаються:

1. спільним особистим законом подружжя →
2. за його відсутності – правом останнього спільного місця проживання, якщо один із подружжя продовжує там проживати →
3. за відсутності такого – правом найбільш тісного зв'язку.

Проте ч. 2 ст. 60 допускає відступ від цього об'єктивного колізійного механізму шляхом **вибору права подружжям**.

Такий вибір допускається не завжди.

Подружжя може обрати право, що застосовуватиметься до правових наслідків шлюбу, лише за сукупності таких передумов:

1. подружжя не має спільного особистого закону;

і додатково виконується одна з двох умов:

2а. подружжя не має спільного місця проживання;

або

2б. особистий закон жодного з подружжя не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання.

Отже, саме відсутності спільного громадянства недостатньо.

Наприклад:

громадянка України + громадянин Польщі, спільно проживають у Німеччині.

Спільного особистого закону немає, а право держави спільного проживання – Німеччини – не є особистим законом жодного з них. Тому умови ч. 2 ст. 60 виконані і подружжя може здійснити вибір права.

Натомість:

громадянка України + громадянин Польщі, спільно проживають в Україні.

Особистий закон одного з подружжя – громадянки України – збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання. Тому спеціальні передумови ч. 2 ст. 60 для автономного вибору права **не виконані**.

3. Яке право можна обрати за ст. 60

Навіть коли умови ч. 2 ст. 60 виконані, подружжя не може обрати право будь-якої держави.

Відповідно до ч. 3 ст. 60:

«Вибір права згідно з частиною другою цієї статті обмежений лише правом особистого закону одного з подружжя…»

Отже, якщо:

- дружина має особистий закон України;
- чоловік має особистий закон Польщі;

подружжя може обрати:

право України або право Польщі.

Воно не може лише на підставі ст. 60 обрати, наприклад, право Німеччини, Франції чи Швейцарії, якщо ці правопорядки не є особистим законом одного з подружжя.

Таким чином, свобода вибору за ст. 60 є **вузькою**.

4. Особливість осіб із множинним громадянством

Частина 3 ст. 60 спеціально зазначає, що вибір здійснюється **без застосування ч. 2 ст. 16 Закону**.

За загальним правилом ч. 2 ст. 16, якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї держави, з якою вона має **найбільш тісний зв'язок**, зокрема через місце проживання або основну діяльність.

Однак при виборі права відповідно до ч. 3 ст. 60 це правило не застосовується.

Практичне значення такого винятку полягає в тому, що при реалізації автономії волі множинне громадянство не повинно попередньо зводитися лише до одного «ефективного» громадянства за критерієм найбільш тісного зв'язку.

Це **розширює потенційні можливості вибору права** у випадках множинного громадянства одного з подружжя.

5. Припинення вибору права за ст. 60

Частина 3 ст. 60 встановлює спеціальну підставу припинення угоди про вибір права:

«Угода про вибір права припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним».

Наприклад:

- дружина – громадянка України;
- чоловік – громадянин Польщі;
- подружжя обрало право Польщі відповідно до ст. 60;
- згодом дружина набула громадянство Польщі і спільним особистим законом подружжя стало польське право.

За таких умов спеціальна угода про вибір права **припиняється**, а правові наслідки шлюбу визначаються вже безпосередньо їхнім спільним особистим законом за ч. 1 ст. 60.

Така конструкція пояснюється тим, що автономія волі у ст. 60 має **субсидіарний характер** і використовується саме за відсутності спільного особистого закону.

6. Значно ширша автономія волі щодо майнових відносин

Інша модель передбачена **ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Для регулювання **майнових наслідків шлюбу** подружжя може обрати:

1. **право особистого закону одного з подружжя**;
2. **право держави, у якій один із подружжя має звичайне місце перебування**;
3. щодо **нерухомого майна** – право держави, у якій це майно знаходиться.

Таким чином, автономія волі у сфері майнових відносин є істотно ширшою, ніж автономія щодо правових наслідків шлюбу загалом.

Порівняння статей 60 і 61

Критерій	**Стаття 60**	**Стаття 61**
Предмет вибору	правові наслідки шлюбу загалом	майнові наслідки шлюбу
Наявність спеціальних передумов	так	ст. 61 таких передумов, як ч. 2 ст. 60, не встановлює
Особистий закон одного з подружжя	можна обрати	можна обрати
Право звичайного місця перебування одного з подружжя	ні	так
Право місцезнаходження нерухомості	ні	так, щодо цієї нерухомості
Припинення у зв'язку з появою спільного особистого закону	так	такого правила ст. 61 не містить
Форма вибору	ст. 62	ст. 62

Отже:

ст. 60 = вузька автономія;

ст. 61 = ширша автономія спеціально для майна.

7. Вибір особистого закону одного з подружжя для майнових відносин

Першим варіантом за ст. 61 є **право особистого закону одного з подружжя**.

Наприклад:

- дружина – громадянка України;
- чоловік – громадянин Італії;
- подружжя проживає у Німеччині.

Для майнових відносин вони можуть обрати:

- право України;
- право Італії.

Цей вибір може стосуватися режиму майна, набутого у шлюбі, порядку управління ним, належності майна одному чи обом із подружжя та інших майнових наслідків шлюбу.

8. Вибір права держави звичайного місця перебування

Стаття 61 додатково дозволяє обрати **право держави, у якій один із подружжя має звичайне місце перебування**.

Наприклад:

- дружина – громадянка України;
- чоловік – громадянин Польщі;
- обоє мають звичайне місце перебування в Німеччині.

Для майнових наслідків шлюбу можливими правопорядками можуть бути:

Україна → особистий закон дружини;

Польща → особистий закон чоловіка;

Німеччина → держава звичайного місця перебування.

Це принципово відрізняє ст. 61 від ст. 60: за ст. 60 німецьке право в такій ситуації не може бути обране лише на підставі спільного проживання, тоді як за ст. 61 воно може бути обране для **майнових відносин**.

9. Вибір lex rei sitae щодо нерухомого майна

Спеціальна можливість передбачена щодо **нерухомості**.

Подружжя може обрати:

право держави, у якій знаходиться нерухоме майно – lex rei sitae.

Наприклад:

- дружина має особистий закон України;
- чоловік – Польщі;
- подружжя проживає в Німеччині;
- квартира знаходиться в Італії.

Стаття 61 дозволяє щодо цієї квартири обрати **право Італії**, хоча воно:

- не є особистим законом жодного з подружжя;
- не є правом держави їхнього звичайного місця перебування.

Отже, щодо нерухомості закон визнає особливо тісний зв'язок із **правом місця її знаходження**.

Ця конструкція потенційно дозволяє застосування різних правопорядків до різних елементів майнової маси подружжя.

10. Відсутність вибору права

Автономія волі є **правом, а не обов'язком** подружжя.

Якщо подружжя не здійснило вибір права, застосовується ч. 3 ст. 61:

«У разі відсутності вибору права подружжям майнові наслідки шлюбу визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу».

Тобто застосовується каскад ст. 60:

спільний особистий закон → останнє спільне місце проживання → найбільш тісний зв'язок.

Таким чином:

є допустимий вибір права → застосовується ст. 61 і воля подружжя;

немає вибору → ст. 61 ч. 3 → ст. 60.

11. Форма угоди про вибір права

Спеціальна вимога до форми міститься у **ст. 62 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Вибір права, передбачений ч. 2 ст. 60 та ст. 61, повинен:

1. бути здійснений **у письмовій формі**;

або

2. **явно випливати з умов шлюбного договору**.

При цьому:

«Угода сторін про вибір права, що укладена в Україні, має бути нотаріально посвідчена».

Отже, якщо угода про вибір права укладається **в Україні**, необхідні:

письмова форма + нотаріальне посвідчення.

Вибір права може бути оформлений:

- як окрема угода;
- як положення шлюбного договору.

Наприклад, у шлюбному договорі може бути передбачено, що майнові наслідки шлюбу регулюються правом держави громадянства одного з подружжя.

При цьому право, яке регулює сам **шлюбний договір**, визначається також спеціально ст. 59 Закону: сторони шлюбного договору можуть здійснити вибір права відповідно до ч. 1 ст. 61.

12. Зміна обраного права

Майнові відносини подружжя можуть існувати десятиліттями, протягом яких змінюються:

- громадянство;
- місце проживання;
- звичайне місце перебування;
- склад і місцезнаходження майна.

Тому ст. 61 враховує можливість зміни обраного права.

Частина 2 ст. 61 передбачає:

«Право, вибране згідно з частиною першою цієї статті, припиняє застосовуватися або змінюється за згодою сторін у разі зміни особистого закону або звичайного місця перебування того з подружжя, до особистого закону або звичайного місця перебування якого було прив'язане обране право».

Отже, обраний правопорядок пов'язаний із **реальним колізійним зв'язком**, на підставі якого він був обраний.

Якщо такий зв'язок змінюється, закон передбачає можливість відповідної зміни правового режиму за згодою подружжя.

13. Часова дія нового обраного права

Стаття 61 містить дуже важливе правило щодо дії нового права в часі:

«Нове право застосовується до правових відносин з моменту укладення шлюбу, якщо інше письмово не встановлено подружжям».

Отже, за загальним правилом зміна застосовного права має **ретроспективний ефект**: нове право поширюється на майнові відносини подружжя від моменту укладення шлюбу.

Проте подружжя може письмово встановити інше.

Наприклад, воно може домовитися, що:

- до майна, набутого до 1 січня певного року, застосовується попередній режим;
- до майна, набутого після цієї дати, – новообране право.

Це дозволяє сторонам уникнути небажаної автоматичної зміни правового режиму вже набутого майна.

При цьому повинні враховуватися й загальні гарантії ст. 5 Закону: подальший вибір або зміна права не повинні **обмежувати чи порушувати права третіх осіб**, набуті до моменту такого вибору або зміни.

14. Вибір права і права третіх осіб

Майнові відносини подружжя можуть зачіпати інтереси:

- кредиторів;
- покупців майна;
- банків;
- іпотекодержателів;
- інших контрагентів.

Тому автономія волі подружжя не може використовуватися так, щоб шляхом зміни застосовного права **ретроспективно погіршити правове становище третіх осіб**.

Загальна гарантія передбачена ч. 5 ст. 5 Закону: зміна раніше обраного права не може обмежити чи порушити права, які треті особи набули до моменту вибору або зміни права.

Наприклад, подружжя не може після виникнення прав кредитора шляхом нового вибору права довільно змінити правовий режим активів так, щоб позбавити кредитора вже набутого ним майнового права.

15. Вибір іноземного права не усуває дію імперативних норм

Автономія волі подружжя не є абсолютною.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Правила цього Закону не обмежують дії імперативних норм права України, що регулюють відповідні відносини, незалежно від права, яке підлягає застосуванню».

Отже, вибір іноземного права не дозволяє обійти українські **надімперативні норми**, які підлягають застосуванню незалежно від обраного правопорядку.

Крім того, діє **застереження про публічний порядок** за ст. 12 Закону.

Норма обраного іноземного права не застосовується, якщо наслідки її застосування є **явно несумісними з основами правопорядку України**. Водночас сама лише відмінність іноземного права від українського не є достатньою підставою для застосування цього застереження.

Тому:

автономія волі ≠ можливість виключити будь-які імперативні вимоги права України.

16. Вибір права і lex rei sitae

Необхідно також відрізняти:

вибір права для майнового режиму подружжя

від

права, яке регулює речове право на конкретний об'єкт.

Наприклад, подружжя може відповідно до ст. 61 підпорядкувати свій майновий режим іноземному праву. Це право визначатиме, чи є майно:

- спільним;
- роздільним;
- особистим майном одного з подружжя.

Однак питання державної реєстрації, виникнення, переходу чи захисту права власності на конкретну нерухомість можуть регулюватися **lex rei sitae – правом держави місцезнаходження майна** відповідно до спеціальних речово-правових колізійних норм.

Саме тому не можна автоматично робити висновок:

«нерухомість знаходиться в Україні → весь майновий режим подружжя визначається українським сімейним правом».

Це різні колізійні питання.

17. Практика Верховного Суду: режим роздільності майна, обраний в Італії

Особливо показовою для цього питання є **постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 554/4080/23**.

Обставини справи були такими:

- чоловік був громадянином Італії;
- дружина – громадянкою України;
- шлюб укладено в Італії;
- під час його укладення сторони обрали передбачений італійським правом **режим роздільного володіння майном**;
- згодом дружина придбала квартиру в Україні;
- між сторонами виник спір щодо того, чи є ця квартира спільним майном подружжя.

Верховний Суд виходив із того, що обрання сторонами під час укладення шлюбу в Італії режиму роздільного володіння майном необхідно розглядати як **угоду щодо правового режиму майна подружжя**. Суд наголосив, що відмінність між юридичною конструкцією, передбаченою іноземним правом, і українським шлюбним договором сама по собі не дає підстав ігнорувати здійснений сторонами вибір.

Верховний Суд також зазначив, що такий режим є елементом **сімейного майнового статуту** і поширюється на майно подружжя незалежно від місця його знаходження. У результаті квартира, придбана в Україні під час дії італійського режиму роздільності майна, не була визнана спільною сумісною власністю подружжя.

Особливо важливим є висновок Верховного Суду щодо співвідношення сімейного майнового статуту і **lex rei sitae**. Суд прямо вказав, що застосування українського права до нерухомості як права місця знаходження речі **не означає автоматичного застосування українського права до визначення правового режиму майна подружжя** і не дозволяє ігнорувати чинний режим роздільності майна, встановлений відповідно до іноземного права.

Ця постанова має важливе практичне значення, оскільки підтверджує:

1. реальність і юридичну значущість автономії волі подружжя у транскордонних майнових відносинах;

2. необхідність враховувати правовий режим майна, належно обраний за іноземним правом;

3. розмежування сімейного майнового статуту і речово-правового статуту конкретного майна.

18. Алгоритм визначення права за наявності автономії волі

При вирішенні питання про застосовне право до майнових відносин подружжя доцільно діяти послідовно.

Крок 1. Перевірити наявність іноземного елемента.

Без іноземного елемента вибір іноземного права за Законом України «Про міжнародне приватне право» не здійснюється.

Крок 2. Встановити, до яких відносин здійснено вибір.

Необхідно розрізнити:

- правові наслідки шлюбу загалом → **ст. 60**;
- майнові наслідки → **ст. 61**.

Крок 3. Перевірити допустимість обраного права.

Для ст. 60 – лише особистий закон одного з подружжя і лише за спеціальних умов ч. 2.

Для ст. 61 можливі:

- особистий закон одного з подружжя;
- право держави звичайного місця перебування одного з них;
- щодо нерухомості – право держави її знаходження.

Крок 4. Перевірити форму вибору.

За ст. 62:

- письмова форма;
- або вибір явно випливає зі шлюбного договору;
- якщо угода укладена в Україні – **нотаріальне посвідчення**.

Крок 5. Встановити, чи не припинилася або не змінилася відповідна колізійна прив'язка.

Крок 6. Визначити часову дію нового права.

За ст. 61 нове право за загальним правилом діє від моменту укладення шлюбу, якщо подружжя письмово не встановило інше.

Крок 7. Перевірити права третіх осіб, імперативні норми та публічний порядок.

Узагальнення

Автономія волі подружжя дозволяє сторонам транскордонних сімейних відносин самостійно визначити право, яке регулюватиме певні наслідки шлюбу, але лише в межах, установлених Законом України «Про міжнародне приватне право».

Для **правових наслідків шлюбу загалом** автономія волі є обмеженою. За ч. 2–3 ст. 60 право можуть обирати лише подружжя, яке не має спільного особистого закону та відповідає додатковим умовам щодо місця проживання. При цьому вибір обмежений **особистим законом одного з подружжя**. Якщо особистий закон подружжя стає спільним, угода про вибір права припиняється.

Для **майнових наслідків шлюбу** ст. 61 передбачає значно ширшу автономію. Подружжя може обрати:

1. особистий закон одного з подружжя;
2. право держави звичайного місця перебування одного з них;
3. щодо нерухомості – право держави її місцезнаходження.

За відсутності вибору майнові наслідки шлюбу регулюються правом, визначеним відповідно до ст. 60.

Форма вибору встановлена ст. 62: він має бути **письмовим або явно випливати зі шлюбного договору**, а угода про вибір права, укладена в Україні, підлягає **нотаріальному посвідченню**.

Автономія волі обмежується:

- допустимими законом правопорядками;
- правами третіх осіб;
- імперативними нормами;
- застереженням про публічний порядок.

Формула для запам'ятовування:

правові наслідки шлюбу загалом → ст. 60 → обмежена автономія → лише особистий закон одного з подружжя;

майнові наслідки → ст. 61 → особистий закон одного з подружжя / звичайне місце перебування одного з них / lex rei sitae щодо нерухомості;

форма вибору → ст. 62 → письмово + в Україні нотаріально;

немає вибору → ст. 61 ч. 3 → право, визначене за ст. 60;

обране іноземне право ≠ усунення імперативних норм і публічного порядку України;

lex rei sitae щодо речового права ≠ автоматично право, що визначає майновий режим подружжя.

Шлюбний договір у відносинах з іноземним елементом: застосовне право, форма та межі автономії волі

Шлюбний договір у відносинах з іноземним елементом є одним із основних інструментів автономного регулювання майнових відносин подружжя. Його особливість полягає в тому, що сторони можуть не лише визначити власний майновий режим, відмінний від законного режиму майна подружжя, а й у встановлених законом межах **обрати право держави, яке регулюватиме їхній шлюбний договір**.

Іноземний елемент може виявлятися, зокрема, у тому, що:

- сторони мають громадянство різних держав;
- подружжя проживає або має звичайне місце перебування за кордоном;
- шлюбний договір укладається в іншій державі;
- майно подружжя розташоване у різних державах;
- сторони обирають для договору право іноземної держави.

У таких випадках необхідно послідовно вирішити три самостійні питання:

1. **яке право застосовується до змісту шлюбного договору;**
2. **якому праву підпорядковується його форма;**
3. **якими є межі автономії волі сторін.**

Основними спеціальними колізійними нормами є **статті 59, 61 і 62 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

1. Спеціальна колізійна норма щодо шлюбного договору

Відповідно до ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Сторони шлюбного договору можуть обрати право, що застосовується до шлюбного договору, відповідно до частини першої статті 61 цього Закону».

Отже, ст. 59 прямо закріплює **автономію волі сторін шлюбного договору**, але не дозволяє їм обирати будь-яке право за власним бажанням.

Допустиме коло правопорядків визначене **ч. 1 ст. 61 Закону**.

Тому колізійна конструкція має вигляд:

шлюбний договір → ст. 59 → вибір права у межах ч. 1 ст. 61.

Це спеціальна норма щодо шлюбного договору, а тому вона має перевагу перед загальними правилами договірного права про автономію волі.

2. Яке право сторони можуть обрати

Відповідно до ч. 1 ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право» для регулювання майнових наслідків шлюбу, а через відсилання ст. 59 – і шлюбного договору, можуть бути обрані:

1. **право особистого закону одного з подружжя;**
2. **право держави, у якій один із подружжя має звичайне місце перебування;**
3. щодо **нерухомого майна** – право держави, у якій це майно знаходиться.

Наприклад:

- дружина – громадянка України;
- чоловік – громадянин Польщі;
- подружжя має звичайне місце перебування у Німеччині;
- нерухомість знаходиться в Іспанії.

У межах ст. 59 у взаємозв'язку зі ст. 61 сторони потенційно можуть обрати:

- **право України** – особистий закон дружини;

- **право Польщі** – особистий закон чоловіка;
- **право Німеччини** – право держави звичайного місця перебування одного або обох із подружжя;
- щодо іспанської нерухомості – **право Іспанії** як lex rei sitae.

Отже, автономія волі є достатньо широкою, але **не необмеженою**.

3. Вибір права для шлюбного договору і вибір права за ст. 60 – не тотожні

Необхідно відрізняти два механізми:

1. вибір права для правових наслідків шлюбу загалом – ч. 2–3 ст. 60;

2. вибір права для шлюбного договору – ст. 59 у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 61.

За ст. 60 автономія волі суттєво обмежена: вона допускається лише за наявності спеціальних передумов і лише щодо **особистого закону одного з подружжя**.

Натомість ст. 59 відсилає безпосередньо до ч. 1 ст. 61 і не встановлює таких передумов. Тому для шлюбного договору сторони мають ширше коло варіантів:

Критерій	**Стаття 60**	**Статті 59 + 61**
Предмет	правові наслідки шлюбу загалом	шлюбний договір / майнові наслідки
Особистий закон одного з подружжя	так	так
Право звичайного місця перебування	ні	так
Lex rei sitae щодо нерухомості	ні	так
Необхідність спеціальних передумов ч. 2 ст. 60	так	ні

Таким чином, **для шлюбного договору діє спеціальна, ширша модель автономії волі**.

4. Що відбувається, якщо сторони не обрали право

Стаття 59 прямо врегульовує можливість **вибору права**, але не містить окремої колізійної формули для випадку, коли такий вибір не здійснений.

У такій ситуації необхідно застосовувати відповідні норми Закону системно.

Оскільки основним предметом шлюбного договору є **майнові наслідки шлюбу**, застосовується ч. 3 ст. 61:

«У разі відсутності вибору права подружжям майнові наслідки шлюбу визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу».

Отже:

немає вибору права → ст. 61 ч. 3 → ст. 60.

Відповідно застосовується каскад:

1. спільний особистий закон подружжя →
2. останнє спільне місце проживання, якщо один із подружжя все ще там

проживає →
3. найбільш тісний зв'язок.

Тому навіть за відсутності у шлюбному договорі спеціального положення про застосовне право можна визначити право, що регулює його майновий зміст.

5. Сфера дії права, обраного для шлюбного договору

Право, яке застосовується до змісту шлюбного договору, визначає насамперед:

- допустимий зміст договору;
- права та обов'язки сторін;
- допустимий режим майна;
- порядок виконання договору;
- можливість і підстави його зміни або припинення;
- питання дійсності його положень;
- наслідки недійсності.

Загальне правило ст. 33 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що **дійсність правочину, його тлумачення та правові наслідки недійсності визначаються правом, яке застосовується до змісту правочину**.

Отже, якщо сторони шлюбного договору правомірно обрали, наприклад, право Франції, не можна автоматично оцінювати зміст і дійсність договору виключно за матеріальними нормами Сімейного кодексу України.

Спочатку необхідно застосувати **обране французьке право**, а вже після цього перевірити можливість його застосування з огляду на імперативні норми та публічний порядок України.

6. Форма вибору права

Необхідно розрізняти:

форму самого шлюбного договору

і

форму угоди про вибір права.

Форма вибору права спеціально регулюється **ст. 62 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Вибір права має бути:

1. здійснений **у письмовій формі**;

або

2. **явно випливати з умов шлюбного договору**.

Якщо угода про вибір права **укладена в Україні**, вона повинна бути **нотаріально посвідчена**.

Отже, вибір може бути оформлений:

- окремою угодою про застосовне право;
- безпосередньо одним із положень шлюбного договору.

Наприклад:

«До цього шлюбного договору та майнових відносин сторін застосовується право України».

або:

«Майнові наслідки шлюбу регулюються правом Італійської Республіки».

Однак таке положення є дійсним лише тоді, коли обраний правопорядок належить до переліку, дозволеного ст. 61.

7. Форма самого шлюбного договору

Для форми правочину діє також загальне правило **ст. 31 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

За загальним правилом форма правочину має відповідати праву, яке застосовується до його змісту, але достатнім може бути також дотримання вимог **права місця його вчинення**. Для правочинів щодо нерухомого майна закон передбачає спеціальну прив'язку до права місцезнаходження нерухомості; щодо нерухомості, право на яку зареєстроване в Україні, – до права України.

Таким чином, у транскордонному шлюбному договорі необхідно окремо встановлювати:

lex causae → право, що регулює зміст договору;

lex formae → право, що визначає належну форму правочину.

Якщо застосовується українське право

Стаття 94 СК України прямо встановлює:

«Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується».

Отже, за українським матеріальним правом необхідні:

письмова форма + нотаріальне посвідчення.

Якщо договір укладено до державної реєстрації шлюбу, він набирає чинності в день реєстрації шлюбу; якщо його уклало вже подружжя – у день нотаріального посвідчення. Це встановлено ст. 95 СК України.

Якщо договір укладено за кордоном

Сам факт того, що іноземний правопорядок використовує іншу форму шлюбного договору, **не означає автоматичної недійсності такого договору в Україні**.

Необхідно встановити:

1. яке право регулює зміст договору;
2. де він був укладений;
3. чи відповідає його форма правилам ст. 31 Закону;
4. чи існують спеціальні вимоги щодо нерухомого майна;
5. чи не порушено спеціальних вимог ст. 62 щодо форми вибору права.

Тому не можна механічно застосовувати ст. 94 СК України до **кожного** шлюбного договору, укладеного за кордоном.

8. Хто може укласти шлюбний договір за українським правом

Якщо до відповідного питання застосовується право України, відповідно до ст. 92 СК України шлюбний договір можуть укласти:

1. **особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу;**

2. **подружжя**.

Якщо договір укладається до реєстрації шлюбу і його стороною є неповнолітня особа, необхідна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбний договір має особистий характер. Верховний Суд у своїх актуальних роз'ясненнях звертає увагу, що він не може бути укладений через представника, оскільки такий правочин має вчинятися особисто сторонами.

9. Зміст шлюбного договору, якщо застосовується право України

Відповідно до ст. 93 СК України шлюбним договором насамперед регулюються **майнові відносини між подружжям** і визначаються їхні майнові права та обов'язки.

Договором можуть також визначатися **майнові права та обов'язки подружжя як батьків**.

Українське право дозволяє сторонам достатньо широко модифікувати законний режим майна.

9.1. Правовий режим майна

Відповідно до ст. 97 СК України сторони можуть, зокрема:

1. визначити правовий режим окремого майна;
2. домовитися, що правила про спільну сумісну власність не поширюються на майно, набуте під час шлюбу;
3. встановити режим **спільної часткової власності**;
4. встановити режим **особистої приватної власності кожного з подружжя**;
5. визначити можливий порядок поділу майна, у тому числі в разі розірвання шлюбу;
6. передбачити використання майна для забезпечення потреб дітей або інших осіб;
7. встановити інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

Тому шлюбний договір дозволяє замінити встановлений законом режим спільної сумісної власності, наприклад, **режимом роздільності майна**.

9.2. Користування житлом

Стаття 98 СК України дозволяє врегулювати:

- порядок користування житловим приміщенням одного з подружжя;
- його звільнення після розірвання шлюбу;
- виплату компенсації;
- можливість проживання родичів сторін.

9.3. Утримання

Стаття 99 СК України дозволяє сторонам домовитися про надання утримання одному з подружжя на визначених договором умовах, а також встановити умови, розмір і строки виплати відповідних сум.

Проте у відносинах з іноземним елементом тут виникає **окреме колізійне питання**, оскільки зобов'язання щодо утримання мають спеціальний статут. Воно розглядається нижче.

10. Матеріально-правові межі шлюбного договору за українським правом

Автономія волі у шлюбному договорі не є абсолютною.

Якщо до змісту договору застосовується **право України**, ст. 93 СК України встановлює низку імперативних меж.

10.1. Не можна регулювати особисті немайнові відносини

Шлюбний договір не може визначати, наприклад:

- обов'язок одного з подружжя проживати у певному місці;
- порядок особистого спілкування подружжя;
- обов'язок народити дитину;
- особисту поведінку чоловіка чи дружини;
- особисті відносини батьків із дітьми.

Його предметом є насамперед **майнова сфера**.

10.2. Не можна зменшувати обсяг прав дитини

Шлюбний договір не може використовуватися як інструмент відмови від гарантованих законом майнових прав дитини або їх необґрунтованого обмеження.

10.3. Не можна поставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище

Це одна з основних меж договірної свободи.

Сам по собі нерівний розподіл майна не обов'язково означає недійсність договору. Закон забороняє саме **надзвичайно невигідне матеріальне становище**, а оцінка цієї обставини залежить від змісту договору та конкретних фактичних обставин.

10.4. Шлюбний договір не є договором відчуження нерухомості

Частина 5 ст. 93 СК України передбачає, що за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя **нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації**.

При цьому слід розрізняти:

визначення правового режиму майна

і

безпосередню передачу права власності на конкретний об'єкт.

Верховний Суд підкреслює, що сторони можуть встановити, наприклад, режим роздільності щодо майна, яке буде набуте в майбутньому. Натомість використати шлюбний договір як безпосередню юридичну підставу переходу права власності на вже існуючу нерухомість, що підлягає державній реєстрації, не можна.

11. Чи застосовуються обмеження ст. 93 СК України до будь-якого іноземного шлюбного договору

Ні, автоматично – не застосовуються.

Це принципово важливо для міжнародного приватного права.

Якщо сторони правомірно обрали для шлюбного договору право іншої держави, допустимий зміст договору насамперед визначається **обраним іноземним правом**.

Тому не можна спочатку застосувати ст. 93–99 СК України до договору, а лише потім перевірити іноземне право. Правильна послідовність протилежна:

1. визначити застосовне право →
2. установити зміст цього права →
3. застосувати його до договору →
4. перевірити, чи не існує підстав для застосування імперативних норм або застереження про публічний порядок України.

Таким чином, обмеження СК України безпосередньо визначають зміст договору тоді, коли **українське право є lex causae**.

12. Імперативні норми як межа автономії волі

Навіть належний вибір іноземного права не означає, що сторони можуть повністю усунути дію українського права.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про міжнародне приватне право» дія імперативних норм права України, які регулюють відповідні відносини **незалежно від права, що підлягає застосуванню**, не обмежується правилами про вибір іноземного права.

Тому автономія волі не може використовуватися для обходу норм, які мають характер **overriding mandatory rules – надімперативних норм**.

При цьому не кожна імперативна норма СК України автоматично є нормою безпосереднього застосування у розумінні ст. 14. Необхідно оцінювати її характер, мету та значення для правопорядку України.

13. Публічний порядок

Другою загальною межею є **застереження про публічний порядок** за ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Якщо застосування норми обраного іноземного права призводило б до наслідків, які **явно несумісні з основами правопорядку України**, така норма іноземного права не застосовується.

Однак:

відмінність іноземного права від українського ≠ порушення публічного порядку.

Наприклад, саме по собі те, що іноземний правопорядок передбачає режим роздільності майна, тоді як українське право за замовчуванням використовує режим спільної сумісної власності, очевидно, не створює конфлікту з публічним порядком України.

Навпаки, український СК сам дозволяє сторонам домовитися про режим роздільності майна.

14. Права третіх осіб

Шлюбний договір може впливати не лише на подружжя, але й на:

- кредиторів;
- іпотекодержателів;
- банки;
- покупців майна;
- інших контрагентів.

За загальним правилом ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право» зміна раніше обраного права не може **обмежити або порушити права третіх осіб, набуті до такої зміни**.

Тому сторони не можуть, наприклад, після виникнення майнової вимоги кредитора змінити застосовне право лише для того, щоб ретроспективно вивести певне майно з-під можливої відповідальності.

15. Шлюбний договір і нерухоме майно

Особливо складною є ситуація, коли шлюбний договір стосується нерухомості.

Необхідно розрізняти:

1. шлюбно-майновий режим нерухомості;

2. речове право на конкретний об'єкт.

Перший може визначатися правом, обраним відповідно до ст. 59 і 61.

Другий підпорядковується спеціальним речово-правовим колізійним нормам.

Відповідно до статей 38–40 Закону України «Про міжнародне приватне право» право власності та інші речові права насамперед пов'язуються з **правом місцезнаходження майна**, а щодо прав, які підлягають державній реєстрації, – також із правом держави реєстрації.

Отже:

право, обране для шлюбного договору, визначає – чи є квартира спільним або роздільним майном подружжя;

але:

lex rei sitae визначає речово-правові питання виникнення, переходу, реєстрації та захисту права на саму квартиру.

Ці два статути можуть не збігатися.

16. Особливість положень шлюбного договору про утримання

За українським матеріальним правом ст. 99 СК України дозволяє передбачити у шлюбному договорі умови утримання одного з подружжя.

Однак у міжнародному приватному праві **зобов'язання щодо утримання мають спеціальний колізійний режим**.

Стаття 67 Закону встановлює загальну прив'язку до права держави місця проживання особи, яка має право на утримання, а ст. 67-4 окремо регулює **вибір права сторонами аліментного зобов'язання**. Серед допустимих правопорядків закон, зокрема, називає право, обране або застосовне до майнових відносин сторін, а також право, що регулює припинення шлюбу. Угода про такий вибір має спеціальні вимоги до форми.

Тому якщо транскордонний шлюбний договір містить положення про **утримання**, недостатньо лише встановити право, обране для майнового режиму за ст. 59–61.

Необхідно додатково перевірити спеціальні правила:

утримання → статті 67–67-4.

Це ще один приклад **колізійної фрагментації шлюбного договору**: різні його положення можуть вимагати застосування різних спеціальних колізійних норм.

17. Зміна права і зміна шлюбного договору – різні юридичні дії

Необхідно розрізняти:

зміну права, що застосовується до договору

і

зміну самого шлюбного договору.

За ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право» обране право може припинити застосовуватися або бути змінене за згодою сторін у разі зміни відповідної колізійної прив'язки – особистого закону або звичайного місця перебування того з подружжя, з яким було пов'язане обране право. Нове право за загальним правилом поширюється на відносини з моменту укладення шлюбу, якщо подружжя письмово не встановило інше.

Натомість якщо застосовується українське матеріальне право, зміна **умов самого шлюбного договору** регулюється ст. 100 СК України:

- одностороння зміна не допускається;
- договір може бути змінений подружжям;
- угода про зміну нотаріально посвідчується;
- у передбачених законом випадках договір може бути змінений за рішенням суду.

Отже:

зміна lex causae ≠ зміна змісту договору.

18. Відмова, розірвання та недійсність договору за українським правом

Якщо до цих питань застосовується українське право, СК України передбачає різні механізми.

Відмова від договору. Одностороння відмова не допускається. Подружжя може відмовитися від договору спільно; наслідки визначаються відповідно до ст. 101 СК України.

Розірвання договору. За ст. 102 СК України на вимогу одного з подружжя договір може бути розірваний судом з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

Недійсність договору. Відповідно до ст. 103 СК України шлюбний договір може бути визнаний недійсним судом на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої порушені договором, з підстав, встановлених Цивільним кодексом України.

У транскордонній ситуації, однак, перш ніж безпосередньо застосувати ці положення, необхідно встановити, **чи саме українське право регулює відповідне питання**.

19. Іноземна правова конструкція не обов'язково повинна називатися «шлюбним договором»

У міжнародному приватному праві важливо враховувати не лише назву іноземного правового інституту, а його **функціональне призначення**.

Право іншої держави може дозволяти подружжю обрати майновий режим:

- окремою угодою;
- безпосередньо в акті про шлюб;
- шляхом спільної заяви;
- через іншу конструкцію, яка формально не називається «шлюбним договором».

Вирішальним є те, чи виконує така домовленість функцію **угоди про майновий режим подружжя**.

Цей підхід підтверджений актуальною практикою Верховного Суду.

Постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 554/4080/23

Громадянин Італії та громадянка України уклали шлюб в Італії. Під час реєстрації шлюбу вони заявили про вибір **режиму роздільного володіння майном**, що було відображено в італійському акті про шлюб. Пізніше дружина придбала квартиру в Україні, після чого виник спір про її поділ.

Верховний Суд визнав, що здійснений в Італії вибір режиму роздільності є **правочином щодо правового режиму майна подружжя** та функціонально виконує ту саму роль, що й шлюбний договір в українському праві. Відмінність юридичної конструкції іноземного права сама по собі не дозволяє ігнорувати такий вибір.

Суд також підтвердив, що квартира в Україні не стає автоматично спільною сумісною власністю лише тому, що знаходиться на території України: необхідно враховувати чинний шлюбно-майновий режим, обраний сторонами відповідно до іноземного права. Офіційний огляд практики КЦС ВС сформулював висновок, що угода про режим роздільного володіння має враховуватися під час вирішення спору про поділ майна.

Ця справа демонструє одразу три принципи:

1. **автономію волі подружжя;**
2. **функціональне визнання іноземних сімейно-майнових конструкцій;**
3. **розмежування шлюбно-майнового статуту та lex rei sitae.**

20. Алгоритм аналізу транскордонного шлюбного договору

При вирішенні питання про шлюбний договір з іноземним елементом доцільно послідовно діяти так.

Крок 1. Встановити іноземний елемент.

Необхідно визначити громадянство, місце проживання та звичайне місце перебування сторін, місце укладення договору та місцезнаходження майна.

Крок 2. Перевірити, чи сторони здійснили вибір права.

Якщо так – застосувати **ст. 59 у взаємозв'язку зі ст. 61**.

Крок 3. Перевірити допустимість обраного права.

Можливі:

- особистий закон одного з подружжя;

- право звичайного місця перебування одного з них;
- щодо нерухомості – lex rei sitae.

Крок 4. За відсутності вибору визначити право об'єктивно.

Для майнових наслідків:

ст. 61 ч. 3 → ст. 60.

Крок 5. Перевірити форму угоди про вибір права.

За ст. 62:

- письмова форма або явний вибір у шлюбному договорі;
- якщо угода укладена в Україні – нотаріальне посвідчення.

Крок 6. Окремо перевірити форму самого шлюбного договору.

Застосовується ст. 31 Закону, а якщо застосовним є право України – також ст. 94 СК України.

Крок 7. Встановити зміст обраного іноземного права.

Він встановлюється відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Крок 8. Перевірити спеціальні статути.

Зокрема:

- нерухомість → статті 38–40;
- утримання → статті 67–67-4;
- права дітей → спеціальні сімейні норми.

Крок 9. Перевірити межі автономії волі.

Необхідно врахувати:

- права третіх осіб;
- імперативні норми;
- публічний порядок;
- спеціальні правила щодо конкретного виду майна або зобов'язання.

Узагальнення

Основною спеціальною нормою щодо шлюбного договору з іноземним елементом є **ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право»**. Вона дозволяє сторонам обрати право, що застосовується до шлюбного договору, у межах **ч. 1 ст. 61**.

Можуть бути обрані:

1. особистий закон одного з подружжя;
2. право держави звичайного місця перебування одного з подружжя;
3. щодо нерухомого майна – право держави його місцезнаходження.

Якщо право не обране, майнові наслідки шлюбу відповідно до ч. 3 ст. 61 визначаються за правом, що застосовується до правових наслідків шлюбу відповідно до **ст. 60**.

Необхідно розрізняти **форму самого договору** і **форму вибору права**. Вибір права регулюється ст. 62; якщо угода про вибір права укладається в Україні, вона підлягає нотаріальному посвідченню. Загальна колізійна норма щодо форми правочину міститься у ст. 31. Якщо до самого шлюбного договору застосовується право України, ст. 94 СК України вимагає **письмової форми та нотаріального посвідчення**.

Якщо застосовується українське матеріальне право, зміст договору обмежений статтями 93–99 СК України: договір має майновий характер, не може регулювати особисті відносини, зменшувати права дитини, ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище або безпосередньо передавати право власності на нерухомість та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Однак ці обмеження **не можна автоматично переносити на кожен шлюбний договір, підпорядкований іноземному праву**. Спочатку застосовується належно визначене іноземне право, після чого перевіряються імперативні норми, публічний порядок України та спеціальні колізійні правила.

Формула для запам'ятовування:

шлюбний договір → ст. 59 → вибір права за ст. 61;

можна обрати → особистий закон одного з подружжя / право звичайного місця перебування одного з них / lex rei sitae щодо нерухомості;

немає вибору → ст. 61 ч. 3 → ст. 60;

форма вибору права → ст. 62;

форма самого правочину → ст. 31;

українське право застосовується до договору → додатково статті 92–103 СК України;

утримання → окремо статті 67–67-4;

нерухомість → шлюбно-майновий статут ≠ речово-правовий статут;

іноземна угода про майновий режим може визнаватися функціональним аналогом українського шлюбного договору.